

Agressie/ruzie maken/conflicten/geweld

1. Introductie

Als een onderzoeker vijftientwintig jaar geleden aan basisschoolleerkrachten vroeg met welk type gedragsprobleemen het vaakst geconfronteerd werd, dan stonden werkhoudingsproblemen en concentratieproblemen bovenaan de lijst. Als men anno 2006 aan basisschoolleerkrachten in gewoon en speciaal basisonderwijs die vraag zou stellen, dan antwoordt men met: *agressiegedrag en sociale problemen*.

Op sommige basisscholen is dat al zo uit de hand gelopen dat leerkrachten cursussen moeten volgen op het gebied van het omgaan met geweld op school. Daarbij gaat het om het geweld van kinderen, maar ook van ouders. Bij dit orthobeeld wordt aangegeven hoe u d.m.v. een totaalplan en een kindspecifiek plan kunt proberen om het agressiegedrag te voorkomen en/of te verminderen.

2. Omschrijving

In de inleiding is reeds aangegeven dat leerkrachten een toename signaleren t.a.v. agressiegedrag in en om hun school. Die toename is algemeen maatschappelijk van aard en dus ook in school waarneembaar. Agressie kan gedefinieerd worden als:

het bewust of onbewust, sociaal-emotioneel/fysiek/materieel schade toebrengen aan anderen en/of zichzelf.

In dit orthobeeld willen we ons vooral richten op het schade toebrengen aan anderen persoonlijk of materieel. Enkele kernwoorden van de definitie zullen worden toegelicht:

•schade toebrengen

Agressie is per definitie een probleem, omdat anderen er persoonlijk of materieel last van ondervinden. Bij de persoonlijke last gaat het om: spanning, angst, gevoel van onveiligheid, bedreigd voelen, belemmering, stress en bij materiële last gaat het om schade aan bezittingen van anderen of de eigen bezittingen toebrengen. Dat betekent ook dat we onderscheid maken tussen agressie en boosheid. Bij agressie gaat het om schade toebrengen aan jezelf of anderen en bij boosheid gaat het om het uiten van een gevoel van onvrede zonder dat dat schade toebrengt, maar juist een functie kan hebben in het sociale verkeer.

•sociaal-emotioneel/fysiek aan anderen en zichzelf

De schade kan te maken hebben met het sociaal-emotioneel functioneren, maar ook met het lichamelijk functioneren van anderen in de vorm van lichamelijk geweld zoals slaan, stompen, bijten, etc. Daarbij kan de agressor anderen benadelen, maar ook zichzelf pijnigen/schade toebrengen. Het zelf pijnigen wordt aangeduid als automutilatie, soms ten gevolge van onmacht om eigen boosheid te uiten. In het nu volgende laten we het gebied van de zelf-agressie buiten beschouwing. In basisboeken over kinderpsychiatrie kunt u daarover informatie aantreffen onder de term automutilatie. Bij sociaal-emotionele schade gaat het om het effect van ernstig pesten, maar ook om het toebrengen van angstreacties, schoolaversie, stress, etc.

•materiaal van anderen of zichzelf

Agressie kan zich ook richten op het vernielen van eigen spullen of het kapot maken van materialen van anderen. In dat laatste geval wordt er van vandalisme gesproken. Zie de voorbeelden van vandalisme op pagina 156 en 774. Bij het voorbeeld op pagina 157 gaat het om een kind van zeven jaar.

•bewust of onbewust

Agressieve handelingen in woord en/of daad kunnen bewust en volgens een vooropgezet plan uitgevoerd worden, maar kan ook dermate met de structuur van de persoonlijkheid van het kind te maken hebben, waarbij er geen controlerend geweten meer is en waarbij de persoon niet meer weet wat hij doet. Bij de onbewuste vormen van agressie gaat het om ernstige gedragsstoornissen of om een tijdelijke normvervaling ten gevolge van drugs/alcohol. In het algemeen kan gesteld worden dat veel agressiegedrag onnadenkend en oncontroleerbaar is, maar daarom nog niet acceptabel. De huurmoordenaar gaat vooropgezet te werk, maar bij de moordenaars van Tjoelker speelde alcohol een grote rol en toch zijn ze aanspreekbaar en hebben ze de dood van iemand op hun geweten. Agressie accepteren zou de verantwoordelijkheid van iedereen aan de kant zetten. Men maakt m.b.t. agressie ook wel onderscheid tussen reactieve agressie en instrumentele agressie. Bij de reactieve agressie gaat het om een reactie op een frustratie. Er is dan ook sprake van woede en een staat van opgewondenheid. Bij de instrumentele agressie gaat het om het bereiken van een doel. Het kind duwt een ander kind omver om zijn status in de groep te illustreren of om zelf ergens bij te kunnen. Het kind doet dat wat berekenender en zal agressiegedrag blijven vertonen als het daarmee zijn doel kan bereiken.

•een bijzonder type

Agressie kan zich ook manifesteren in de vorm van vijandige gedachten t.a.v. anderen in de vorm van haat, afgunst, wraak of een doodswens.

•ODD/CD/anti-sociale gedragsstoornis/ ASPS, etc.

De ernstigste vorm van agressiegedrag is ODD (zie het orthobeeld op pagina 521), die bij oudere kinderen over kan gaan in een *anti-sociale gedragsstoornis*. Kenmerkend is dat het lang aanhoudt waarbij de grond rechten van anderen letterlijk geweld worden aangedaan. Veel van de kenmerken van punt 1 t/m 1.29 van pagina 154 komen gedurende 6 maanden voor. Kenmerkend is het matige probleembesef. Er zijn kinderen met agressiegedrag die weten dat wat ze doen niet mag. Kinderen met een *anti-sociale gedragsstoornis* weten dat niet. De *anti-sociale gedragsstoornis* wordt ook CD (conduct disorder) genoemd. Het zijn de kinderen die zonder aanleiding iemand slaan, stompen of knijpen. Andere benamingen zijn: gedragsstoornis, ASPS (anti-sociale persoonlijkheidsstoornis), CP (conduct problems).

De term gedragsstoornis wordt wel gebruikt als verzamelnaam voor stoornissen waarbij storend gedrag het belangrijkste kenmerk is. Het is in elke geval ook aanhouden en voortdurend. Het zijn de kinderen met conflicten met de autoriteit, ze pesten, bedriegen, intimideren, vechten, hanteren wapens, stelen, zijn wreed, dwingen anderen tot seksueel contact, liegen,

breken beloften, lopen weg en blijven weg, stichten brand, vernielen, spijbelen, breken in, bagatelliseren, alibiseren (zie blz. 201), hebben gebrekkige sociale vaardigheden, hebben geen invoelingsvermogen, overtreden regels, zijn roekeloos, oneerlijk en hebben een kort klontje. 3.2% van de kinderen heeft ODD en 2% heeft een antisociale gedragsstoornis. Men hanteert ook de term *disruptieve gedragsstoornis*. Dat is de overkoepelende aanduiding voor ODD en CD. Kenmerkend is ook oppositioneel, agressief en antisociaal gedrag. Hierbij gaat het om de kinderen waarbij de vraag naar boven komt of daarmee niet de grenzen van de gewone basisschool of de sbo-school bereikt zijn. Zie over die grenzen pagina 46 en verder.

3. Diagnose

In het nu volgende worden twee diagnosemogelijkheden voor agressiegedrag geboden, nl.:

- de diagnostische schaal op pagina 153;
- de vragenlijst op pagina 154.

Toelichting bij de diagnostische schaal van pagina 153

De lijst op pagina 153 bevat 3 aspecten van agressiegedrag, opgebouwd naar de mate van ernst. In de kolom rechts kunt u een vakje vullen en naderhand de vakjes met lijnen verbinden. Zo ontstaat een profiel van het agressiegedrag. Onderdeel 1.A heeft betrekking op onderdeel 1 en bij de aanspreekbaarheid van onderdeel 5 gaat het om de vraag of u tot het kind door kunt dringen tijdens de pedagogische contacten.

Twee hoofdtypen

Bij de diagnose is het belangrijk erachter te komen of er sprake is van een van de twee hoofdtypen:

- ik-trek-agressie;
- niet ik-trek-agressie.

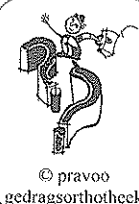
Bij de ik-trek-agressie gaat het om kinderen die al vanaf jongsaf aan agressiegedrag vertonen en waarbij je kunt stellen dat de algehele persoonlijkheid agressief van aard is. Het gaat dan om kinderen die slecht opvoedbaar blijken en waarbij de opvoeder merkt dat

Een extra diagnosetip

U kunt de specifieke diagnosemiddelen die bij dit orthobeeld horen gebruiken, maar u kunt ook de meer algemene diagnosemiddelen uit deze orthotheek hanteren. Zie daarvoor de opzet voor de gedragsdiagnose zoals weergegeven op pagina 21 t/m 40 en dan de diagnosemiddelen:

- diagnosezoekwijzer op pagina 22
- diagnosehulp 1 op pagina 29-33
- diagnosehulp 2 op pagina 34-36
- diagnosehulp 3 op pagina 37
- diagnosehulp 4 op pagina 38-40

Diagnostische schaal Agressie/geweld/etc.

Naam/groep:

Geboortedatum:/ingevuld op:/ingevuld door:

Aspect 1: extremititeit				agressieprofiel	
3. zeer ernstig	2. ernstig	1. matig	0. gewenst	3. zeer ernstig (2,5) em-	0. gewenst
Agressiegedrag komt zeer extreem voor in de vorm van het geheel door het dolle heen raken en buiten zinnen zijn. Kan zelf niet stoppen.	Agressiegedrag komt voor in de vorm van iemand trappen/slaan/bijten/krabben/stompen, waar het maar kan, en kan zelf wel stoppen.	Agressiegedrag komt voor in de vorm van het geven van een enkele klap, duw, kneep, beet, krab, trap of	Agressiegedrag in de vorm van fysiek geweld komt niet voor.	☐	☐
Aspect 1.A: frequentie van de extremititeit					
3. zeer ernstig	2,5 ernstig	2. licht ernstig	1. matig	0. gewenst	
Het agressiegedrag komt iedere dag twee keer of vaker voor.	Het agressiegedrag komt iedere dag een keer voor.	Het agressiegedrag komt iedere week wel een keer voor.	Het agressiegedrag komt iedere maand wel een keer voor.	Het agressiegedrag komt niet of slechts eenmaal per jaar voor.	☐
Aspect 2: materiaalagressie					
3. zeer ernstig	2. ernstig	1. matig	0. gewenst		
Het kind verniet/beschadigt materialen van anderen, al dan niet gecombineerd met het afpakken van materialen.	Het kind pakt materialen van anderen af en neemt ze mee.	Het kind pakt materialen van anderen af, maar later krijgen ze deze wel terug.	Het kind doet niets met materialen van anderen.	☐	
Aspect 3: verbale agressie					
3. zeer ernstig	2. ernstig	1. matig	0. gewenst		
Het kind kan langere tijd verbaal buiten zinnen tekken gaan en uitzinnig schreeuwen.	Het kind kan zich kortdurend verbaal zeer heftig uiten in de vorm van uitschelden, vloeken, ernstige ziektes toewensen, bedreigen, etc.	Het kind is verbaal agressief in de vorm van een enkel woord of een korte uiting.	Het kind vertoont verbaal nooit of bijna nooit agressiegedrag.	☐	
Aspect 4: pestgedrag					
3. zeer ernstig	2. ernstig	1. matig	0. gewenst		
Het kind pest iedere dag wel een of meer andere kinderen.	Het kind pest iedere week wel een of meer andere kinderen.	Het kind pest iedere maand wel een of meer andere kinderen.	Het kind pest nooit/bijna nooit andere kinderen.	☐	
Aspect 5: aanspreekbaarheid					
3. zeer ernstig	2. ernstig	1. matig	0. gewenst		
Het kind is helemaal niet aanspreekbaar op haar/zijn gedrag, sluit zich af voor gesprekken en lijkt gewetensloos.	Het kind is wisselend aanspreekbaar. Soms dringt het tot haar/hem door, maar meestal sluit hij zich geheel af.	Het kind is wisselend aanspreekbaar. Meestal kun je tot haar/hem doordringen en soms is zij/hij niet bereikbaar.	Het is altijd mogelijk om tot het kind door te dringen en met haar/hem het gedrag te bespreken.	☐	

Tel de punten:

totaal aantal punten:

Beoordelingen: 15-18: zeer ernstig agressief, 9-14: ernstig agressief, 1-8: matig agressief, 0: niet agressief (omcirkel wat v. toepassing is) Let bij het optellen goed op de punten boven de vakjes. Vooral bij 1.A.

Diagnostische vragenlijst Agressie/geweld/etc.

Naam/groep:

Geboortedatum:/ingevuld op:/ingevuld door:...

Onderstreep wat van toepassing is en geef eventueel op de witregels toelichtingen/aanvullingen.

1. Ik-trek

1.1 Het kind vertoont situatie-specifieke agressie. Er zijn concrete dagelijkse frustraties die aanleiding geven tot agressiegedrag. Er gaat steeds iets vooraan aan de agressie-uiting.

1.2 Het kind vertoont tijdspecifieke agressie. Vooral op bepaalde tijdstippen is er agressiegedrag.

1.3 Het kind vertoont zonder aanleiding en onvoorspelbaar agressiegedrag (kan aanwijzing zijn voor ODD of een *anti-sociale gedragsstoornis*)

1.4 Het kind vertoont sadisme (plezier hebben aan het leed van anderen).

1.5 Het kind heeft leerproblemen.

1.6 Het kind heeft lichamelijke problemen.

1.7 Het kind is overmatig jaloers.

1.8 Het kind uit tegen anderen vijandige gedachten over derden.

1.9 Het kind gebruikt wapens/hulpmiddelen.

1.10 Het kind mishandelt dieren.

1.11 Het kind sticht brand.

1.12 Het kind steelt.

1.13 Het kind breekt in.

1.14 Het kind vertoont agressiegedrag op school.

1.15 Het kind vertoont agressiegedrag in de buurt.

1.16 Het kind vertoont agressiegedrag t.a.v. broertjes/zusjes.

1.17 Het kind vertoont agressiegedrag t.a.v. de ouders.

1.18 Het kind gedraagt zich uitdagend.

1.19 Het kind is ongehoorzaam.

1.20 Het kind vertoont het agressiegedrag al een half jaar of langer.

1.21 Het kind is altijd al agressief geweest.

1.22 Het kind kan niet over het eigen handelen spreken/nadenken.

1.23 Opvoedkundig handelen heeft weinig verbetering opgeleverd.

1.24 Het kind speelt graag gewelddadige spelletjes.

1.25 Het kind is overdreven assertief.

1.26 Het kind liegt.

1.27 Het kind spijbelt.

1.28 Het kind wil altijd zijn zin doordrijven.

1.29 De agressie is van het type: als reactie op een frustratie, zomaar zonder aanleiding, als reactie op gedrag/uitdagingen van anderen/uitlachen, om zijn zin te krijgen, om bezit te verdedigen, om de baas te spelen, uit onzekerheid, voelt zich aangevallen, gebrek aan woorden om zich uit te drukken, onmacht, om te ontploffen.

2. Ik-verbaliteit

2.1 Het kind heeft moeite zich verbaal te uiten.

3. Ik-zelfbeeld

3.1 Het kind heeft een onjuist zelfbeeld. Zie voor de bepaling bijlage 8.2 op blz. 370 en verder.

4. Ik-socialiteit

4.1 Het kind heeft tekorten op het gebied van de sociale vaardigheden.

5. Ik-emotionaliteit

5.1 Het kind heeft angsten.

5.2 Het kind heeft/toont nauwelijks emoties.

6. School

6.1 De relatie met de leerkracht is niet optimaal.

6.2 De relatie met de medeleerlingen is niet optimaal.

6.3 Er zijn ook enkele/veel andere kinderen met agressiegedrag in de groep.

7. Thuis

7.1 Het kind krijgt thuis onvoldoende aandacht.

7.2 De opvoeders van het kind grijpen te weinig in.

7.3 Het kind kijkt te veel naar gevechtsfilms/uitzendingen met geweld.

7.4 Het kind ziet in zijn directe omgeving veel agressiegedrag.

7.5 Het kind heeft autoritaire ouders.

7.6 Het kind heeft onlangs statusverlies geleden/ is voor zijn gevoel afgegaan voor de andere kinderen.

7.7 Het kind wordt veel gestraft.

Aanvullende gegevens:

Ga eventueel verder op de achterzijde.

de ernst van het antisociale gedrag niet echt tot het kind doordringt. Er is vaak geen sprake van schuldgevoel of echt berouw. In dit geval is er sprake van een gedragsstoornis of een persoonlijkheidsstoornis. Dit type komt bij jongens meer voor dan bij meisjes, omdat het een biologisch/neurologische basis heeft.

Bij het niet-ik-trekttype gaat het om kinderen die vooral door ontwikkelingspsychologische redenen agressiegedrag gaan ontwikkelen. Ze hebben het aangeleerd en zouden het ook af moeten kunnen leren. Deze kinderen zijn vaak wel aanspreekbaar op hun gedrag en ze beseffen ook wel wat ze doen. In de praktijk is er sprake van een glijdende schaal van ik-trek bepaald naar niet ik-trek bepaald en dat betekent dat er ook mengvormen voor kunnen komen. Het is voor u echter van belang om dit onderscheid te kunnen hanteren, om te weten wanneer u echt de opvoeding samen met een interne/externe deskundige aan moet pakken of dat u het alleen kunt gaan proberen.

Bij kinderen die op de profielschaal 15 – 18 punten scoren is er sprake van een zeer ernstige gedragsstoornis en bij 9 – 14 punten gaat het om een ernstige gedragsstoornis. Zie ook de gedragsstoornis zoals gedefinieerd in de Diagnostische criteria van de DSM-IV (1996). Bij kinderen met deze ernstige vormen van gedragsstoornissen is het in elk geval aan te bevelen een deskundige in te schakelen zoals een gespecialiseerde schoolbegeleider of iemand uit het WSNS-samenwerkingsverband.

ADHD als achtergrond

Soms kan het voorkomen dat een remmingsstoornis van een kind met ADHD verantwoordelijk is voor het ontstaan van agressiegedrag. Zie daarover het ortho-beeld ADHD vanaf pagina 131.

4. Verklaringen

4.1 De invalshoek van de drie groepen

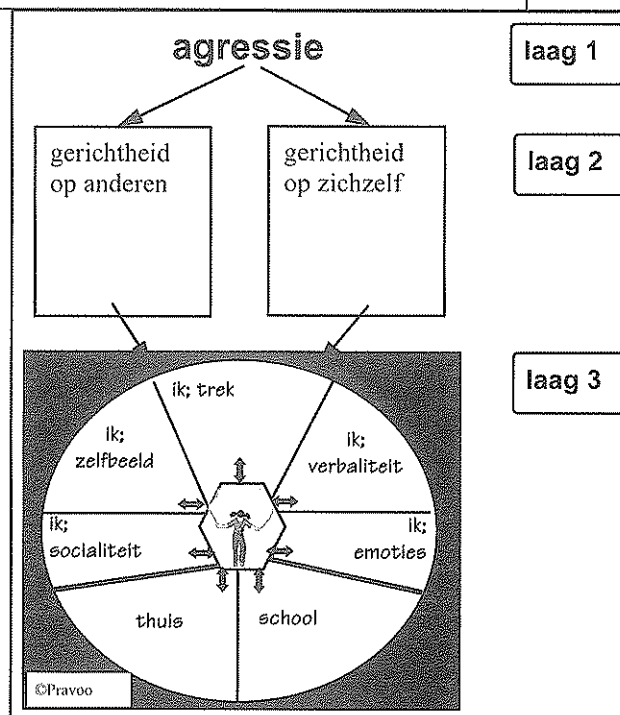
Er zijn drie groepen oorzaken voor agressiegedrag:

- 4.1.1 biologische oorzaken;
- 4.1.2 ontwikkelingspsychologische oorzaken;
- 4.1.3 maatschappelijke oorzaken.

Agressiegedrag moet gezien worden als een optelsom van de genoemde bepalende factoren. Soms zijn er biologische veroorzakers, maar groeit het kind op in een adequaat milieu, terwijl andere kinderen met dezelfde biologisch uitgangspunten in een agressie-volle omgeving opgroeien. Binnen de theorie van de schijf van 7 zoals weergegeven op pagina 15 wordt agressiegedrag veroorzaakt door een interactie van alle 7 kenmerken van de schijf. (Zie het bovenstaande.) De drie aangegeven groepen oorzaken lopen in de praktijk van het leven van een kind wat door elkaar en beïnvloeden elkaar. Ze zijn wel te onderscheiden, maar niet te scheiden.

4.1.1 Biologische oorzaken

Men vermoedt dat een verhoogd testosterongehalte (het mannelijke hormoon) van invloed kan zijn op de

het ontstaan van reactieve agressie (Het snel woedend worden bij frustraties.) Testosteron heeft vooral invloed op de fysieke agressie. Dat betekent dat bij jongens de agressie makkelijker wordt opgeroepen vanuit hun aanleg. Toch ligt het niet zo eenvoudig omdat ook bepaald gedrag zoals leiderschap weer een verhoging van het testosteron tengevolge kan hebben. Wat was er dus eerder; de kip of het ei? Bovendien zijn er ook onderzoeken bekend waaruit blijkt dat er bij jonge kinderen met agressiegedrag helemaal geen sprake was van een verhoogd testosterongehalte omdat ze nog niet de geslachtsrijpe leeftijd bereikt hadden. Er was echter bij die jonge kinderen wel sprake van een verhoogde aanwezigheid van het hormoon Dheas (afgekort) en dat is de voorraadstof waaruit tijdens de puberteit geslachtshormonen worden gemaakt. Het wordt bovendien in de hersencellen gemaakt en werkt daar in op de zenuwen die het gedrag remmen. Er is dus sprake van een agressie-remmingsdeficiet. Bovendien hebben agressieve kinderen ook meer van het stress-hormoon cortisol in hun bloed tijdens stresssituaties. Ze raken dus eerder erg opgewonden. Maar ook de stof die nodig is om prikkels in bepaalde delen van de hersenen door te geven (serotonine) is van invloed op de aanwezigheid van agressiegedrag. Kinderen met veel agressiegedrag hebben een verlaagd serotoninegehalte. Deze kinderen zijn ook minder gevoelig voor opvoedkundige handelingen. Ook een teveel aan serotonine kan samengaan met een verhoogd agressiegedrag. Die biologische achtergronden kunnen er voor zorgen dat een kleuter in groep 1 zomaar op kan staan rondkijkt en dan naar een ander kind loopt om het in het gezicht te slaan. Daarnaast kan ook erfelijkheid een rol spelen. In veel gevallen heeft agressie een instinctmatig karakter. Vooral Freud ging uit van de aanwezigheid van een agressie-instinct. Het ontstaan van gevoelens van woede en

ergernis kan dus een biologisch/neurologische bron hebben waardoor een kind minder goed in staat is om door middel van het denken zijn handelen te sturen. Agressiegedrag kan dus, zoals de definitie al aangaf, een onbewust verloop hebben. Men heeft de indruk dat het bij de meeste kinderen gaat om externe factoren die de agressie bepalen, maar dat er een kleine groep kinderen is met verharde problemen waarbij de genetische bepaaldheid de hoofdrol speelt.

Het is bekend dat kinderen die al op zeer jonge leeftijd destructief, gewelddadig en tegendraads (zie ODD op pagina 521) zijn een veel grotere kans hebben om op latere leeftijd op het slechte pad terecht te komen dan andere kinderen. Bij deze kern-agressieven speelt de biologische basis een grote rol.

4.1.2 Ontwikkelingspsychologische oorzaken

Kinderen kunnen agressiegedrag ook 'oplopen' tijdens het opgroeien. Gedurende twee fasen in de ontwikkeling is verhoogde agressiviteit normaal, nl. zo tussen het derde en vijfde jaar en tijdens de puberteit. Tussen 3 en 5 jaar ontwikkelt het 'ik' zich sterk en komt het kind sterk voor zichzelf op waarbij het nog moet leren hoe ver het daarbij kan gaan. Ook tijdens de puberteit kan verhoogde agressie te maken hebben met de sterkere ik-ontwikkeling. Maar het kan ook te maken hebben met hormonale veranderingen. Vooral de toename van testosteron kan nu het gedrag beïnvloeden. Naast agressiegedrag tijdens deze twee ontwikkelingspsychologische perioden is het ook een algemeen ontwikkelingspsychologisch gegeven dat veel agressie-gedrag aangeleerd gedrag is. Kinderen met aanleg voor agressiegedrag kunnen bijvoorbeeld gemerkt hebben dat agressiegedrag loont, dat je dan je zin krijgt. Er zijn op grond van die ervaringen kinderen die geen uitstel dulden van hun behoeftenbevrediging. Wat ze willen moet onmiddellijk gebeuren en als dat niet gebeurt worden ze agressief. Kinderen doen dat vanuit een agressieve persoonlijkheidsstructuur, omdat ze blijven steken in de egocentrische fase

en soms vanwege het luxesyndroom. Dat laatste betekent dat er een categorie verwende kinderen is die agressief wordt als hun verwenmechanisme belemmerd wordt. Het kan ook zo zijn dat het kind agressieve ouders heeft. Agressie is dan heel gewoon en zal dan ook makkelijker overgenomen worden door kinderen. Volgens veel leerkrachten zijn deze ouders ook veel agressiever naar leerkrachten toe en bedreigen voor de ogen van hun kinderen de leerkrachten. Sommige ouders accepteren zelfs dat ze door hun kind gelagen/geschopt worden. In de loop van de jaren kunnen zich bij bepaalde kinderen ook destructieve fantasieën ontwikkelen die het kind lang heeft kunnen onderdrukken, maar die toch vrij plotseling kunnen exploderen. In het artikel *Falende ouders, een klas vol lege ogen* citeert Kleywegt (24 oktober 1998) een leerkracht van een school in Amsterdam: '*De bagage die kinderen hebben als ze hier komen bestaat uit lachen, huilen, wijzen en kreten slaken.*' Volgens Hoekstra (Standaard, 1998) hebben veel kinderen een onvermogen om verbaal met conflicten om te gaan. Kinderen zien trouwens ook om hen heen dat je conflicten op moet lossen d.m.v. geweld. Dat automatisme mag wel het Springer-syndroom genoemd worden. Immers in de shows van Jerry Springer is dat ook te zien. Nog voordat men met elkaar gesproken heeft vliegt men elkaar al in de haren. Rond etenstijd waren de uitzendingen van Springer op de tv. en ze waren vanwege de sensatie geliefd bij veel kinderen. (Anno 2006 niet meer op de tv.) Kinderen leren op die manier hoe ze met conflicten om moeten gaan. Ze zien daarnaast hun ouders thuis en in het verkeer ook met agressie reageren en hun zelfbeheersing verliezen. In het artikel *Falende ouders* (Kleywegt, 1998) wordt verteld over een ouder die bij de school komt klagen omdat de leerkracht het kind te hard aangepakt zou hebben, terwijl de volgende dag het kind door de politie van school gehaald wordt omdat het de avond ervoor in de speeltuin ruzie kreeg met een ander jongetje, naar huis gingen een mes haalde, terug kwam

AD 9 mei 2006

■ In 2005 werd in Nederlek voor bijna 80.000 euro vernield aan openbare gebouwen. Daarmee neemt de plattelandsgemeente de eerste plaats in op de lijst van gemeentes met de meeste vernielingen aan openbare gebouwen. De jongeren zelf maken er geen geheim van waar ze in de avonduren mee bezig zijn.

JORINA HASPELS
NEDERLEK

Voor de kick. Het is mijn werk. De adrenaline." Zodra de twee Lekkerkerkse vijftienjarige pubers weten dat ze ano-

niem de krant in kunnen, praten ze vrijuit over hun 'buitenschoolse activiteiten'.

Niet dat het aan hun hoofden te zien is, onschuldige blanke koppies met een guitige glimlach. Ze zijn maximaal een meter zeventig hoog.

Toch zijn zij verantwoordelijk voor een groot deel van de vernielingen aan gemeentehuis, sporthallen en scholen in de gemeente. Nederlek steeg dit jaar met stip van de zeventiende naar de eerste plaats.

"Vraag maar liever wat ik niet gedaan heb," doet een van de twee stoer. *Taggen* (graffiti) is een geliefde bezigheid. Ruiten ingooien ook, hoewel hij daar eigenlijk niet zo trots op is: "Kinderwerk."

Een vuilnisbak in de fik steken, ook wel gedaan, maar "saai". Pas met wat-ie nog meer op zijn kerfstok heeft, kreeg de jonge puber

een "lekker machtsgevoel".

"Het gebeurt vooral als we ons vervelen. Dan moeten we iets doen om de sfeer erin te brengen," beweert nummer twee. Naast school, de muziek en de voetbal heeft hij nog genoeg vrije tijd over.

Dit weekend kon er weer een nieuw hoogtepuntje aan de lijst van vernielingen toegevoegd worden: de krans die tijdens Dodenherdenking was gelegd, werd gestolen.

"Diep triest," beweert een winkelende moeder. Ze heeft zelf twee pubers, maar hoopt niet dat een van haar kinderen verantwoordelijk is voor deze daad. "Dit zullen ze niet gedaan hebben, maar eerlijk gezegd, durf ik voor mijn oudste mijn hand niet in het vuur te steken. We praten er thuis veel over en laten zien wat normaal is en wat niet. Maar hij is 21, ik kan hem niet vast-

binden." Desondanks ergert ze zich bijna nog meer aan het lik-op-stuk beleid dat de politie voert om de jongerenoverlast terug te dringen, dan aan de gestolen krans. "Ze staan achter een lantaarnpaal te gluren om iemand te snappen. Wat mij betreft zijn ze helemaal doorgeslagen."

Toch lijkt het wel te werken. Ook de twee jonge vandalen houden zich de laatste tijd gedeisd. Bij een van hun nachtelijke escapades werden ze door de politie gesnapt.

De jongste van de twee moest drie dagen zitten en werd door de rechter een avondklok opgelegd; voorlopig mag hij zich na acht uur 's avonds niet meer op straat vertonen.

Ze ontkennen met kracht iets met die gestolen krans te maken te hebben: "Zo zielig zijn wij niet."

17:58

ANP

Stenengooier (7) raakt auto's vanaf viaduct*Let op: kind van 7 jaar!*

BEVERWIJK - Een 43-jarige automobilist uit Beverwijk is zondagochtend met de schrik vrijgekomen toen zijn auto vanaf een viaduct door stenen en bouw materiaal was geraakt. Zijn auto had schade aan de motorkap en de voorruit, zo liet de politie zondag weten.

en het andere kind neerstak. Ontwikkelingspsychologisch is het ook van belang of het kind geleerd heeft hoe het met frustraties en/of je zin niet krijgen om moet gaan. Het kan ook voorkomen dat een kind gedurende zijn leven te veel heeft blootgestaan aan allerlei onnodige frustraties. Agressie kan ook een reactie zijn op een tekort aan aandacht en dus emotionele verwaarlozing als basis hebben. Ook de ruimte waarin kinderen opgroeien is van invloed op het gedrag van kinderen. Hoe meer mensen in een kleine leefruimte verkeren, des te meer agressiegedrag er waarneembaar is. Op een chatbox van vredeseducatie stelt een leerkracht op 11/25/1998 dat de kleuters steeds gewelddadiger met elkaar spelen. Ze lopen voortdurend op elkaar te schieten, te stompen, te schoppen enz. Agressie kan ontstaan vanuit angsten die het kind ontwikkeld heeft. Hier geldt immers het verschijnsel van de kat in het nauw die rare sprongen moet maken om te overleven. Agressie kan ook zijn oorzaak vinden in een hechtingsstoornis, waarbij het kind onvoldoende gelegenheid heeft gehad om in de eerste levensjaren een band met zijn ouders op te bouwen.

4.1.3 Maatschappelijke oorzaken

Binnen de samenleving kan men een proces van déhumanisatie waarnemen. Déhumanisatie is het verslonzen of verloren gaan van de beschaving. Menselijke en sociaal verantwoorde waarden en normen zijn er steeds minder en geweld wordt steeds meer gewoon. De huidige waarden en normen beïnvloeden het gedrag van de kinderen. Vooral de waarde dat het belangrijk is om de sterkste te zijn kan agressiegedrag ten gevolge hebben. Het najagen van de eigen behoeften staat bij veel kinderen centraal en daarbij staan anderen vaak in de weg. Dagelijks staan de kranten vol van de Tjoelkers, de Kloppenburgers, de bibliotheekbezoeker uit Den Bosch, de fietsenmakers die om niets worden vermoord. De kinderen worden daartoe opgeleid door wat ze buiten hun huis of op de tv. zien. Rond etenstijd zien veel kinderen al veel agressiegedrag op de tv. en tijdens de sportwedstrijden horen ze hun vaders agressief tekeer gaan. De laatste onderzoeken op het gebied van het effect van de tv. op het gedrag van kinderen laten zien dat er inderdaad effect is van geweldsfilms op het agressiegedrag van kinderen. Die relatie is niet eenduidig, maar laat zich vergelijken met de verhoogde kans op kanker bij een roker, waarbij niet alle rokers ook echt kanker krijgen. Men spreekt wel over de het druppel-en-de-emmer-verschijnsel. Dat wil zeggen dat kinderen met aanleg voor agressiegedrag ook inderdaad agressiegedrag ontwikkelen of hun agressiegedrag vererbert als ze veel agressie in hun omgeving mee-

maken. Als je als kind veel naar gevechtsfilms kijkt, dan heb je op latere leeftijd driemaal zo veel kans om veroordeeld te worden voor een misdrijf dan wanneer je niet naar gevechtsfilms kijkt. Er is zelfs een werkgroep TV-geweld met een eigen site op Internet. Zo zien kinderen in bepaalde wijken in Rotterdam regelmatig agressie als ze van huis naar school gaan en zijn er kinderen in Schiedam die al een echte schietpartij hebben meegemaakt. Zie ook Kleywegt over de situatie in Amsterdam (1998; 39) en de Standaard over de situatie in Utrecht (Standaard juni 1998). De burgemeester van Amsterdam riep in de nieuwjaars toespraak van 1999 de inwoner van Amsterdam op om minder harteloos en minder hardhandig met de medeburgers om te gaan. Op de website van Kinder-tainment is te lezen dat uit onderzoek is gebleken dat kinderen die met het gewelddadige computerspel Streetfighter 2 hadden gespeeld aanzienlijk meer agressief gedrag vertoonden dan leeftijdsgenoten die zich met het onschuldige Super Tetris bezighielden.

4.2 De invalshoek van de schijf van zeven

Aan het begin van de bespreking van de drie invalshoeken is al aangegeven dat deze invalshoeken vaak tegelijkertijd een rol spelen.

Een kind kan een agressieve persoonlijkheid hebben. Daarnaast is ook bekend dat een gebrekkige taalexpressie een kind kan belemmeren in het uiten van gevoelens. Niet te uiten onlustgevoelens kunnen makkelijk agressiegedrag tot gevolg hebben. Het is ook mogelijk dat een kind binnen de thuissituatie heeft geleerd dat je wat kunt bereiken met agressiegedrag. Als de ouders een kind impulsief straffen zonder toelichting dan zorgt dat niet voor meer inzicht en kan de agressie toenemen. Ook is de laatste tijd bekend geworden dat televisiegeweld agressiegedrag kan bevorderen. Kinderen die al een aanleg hebben tot agressiegedrag nemen agressiegedrag makkelijk van de tv. over. Op deze manier bewerkstelligen de 7 genoemde factoren agressiegedrag.

4.3 Het korte lontje als invalshoek

In de afgelopen jaren zijn we assertiever, veeleisender en lichter ontvlambaar geworden. Volgens Stokkom (Nourhussen in Trouw van 24 december 2005) is het korte lontje (gauw op je tenen getrapt zijn) van nu al ontstaan in de jaren zeventig. Dat was de tijd van de individuele emancipatie. Toen werden termen als 'op je strepen staan' en 'van je afbijten' belangrijk. Het zelfrespect is op den duur zo belangrijk geworden dat er een vorm van agressieve assertiviteit uit is ontstaan. Het doorslaan naar te veel voor jezelf opkomen

AGRESSIE TOTAALPLAN

Naam/groep:

Geboortedatum:/ingevuld op:/ingevuld door:

Hanteer dit specifieke handelingsplan en vul aansluitend het uitvoeringsplan in van blz. 44.

1. preventie

1.1 het pedagogisch klimaat kenmerkt zich door:

- ☐ 1.1.1 voldoende veiligheid in de school/groep
- ☐ 1.1.2 voldoende veiligheid van huis naar school en v.v.
- ☐ 1.1.3 enkele duidelijke schoolregels
- ☐ 1.1.4 voldoende toezicht en een zero tolerance-beleid
- ☐ 1.2 de bakjesaanpak
- ☐ 1.3 observatie-actie-aanpak

2. speciale gedragsbegeleiding

- ☐ 2.0 de basisreactie
- ☐ 2.1 bevorderen van het probleembewustzijn
- ☐ 2.2 visualiseren
- ☐ 2.3 de taal als invalshoek (We hebben een specifiek woordpakket samengesteld.)
- ☐ 2.4 de sociale vaardigheden als invalshoek (We hebben een specifiek sociaal-vaardigheidsprogramma samengesteld.)
- ☐ 2.5 de sociaal-emotionele attitude als invalshoek (We hebben speciale denkfouten uitgekozen.)
- ☐ 2.6 de waarden en normen als invalshoek (We hebben specifieke waarden en normen uitgekozen.)
- ☐ 2.7 driftregulatietraining
- ☐ 2.8 eenmaal per remedial education
- ☐ 2.9 belonen van het gewenste gedrag
- ☐ 2.10 agressie omzetten in functionele boosheid
- ☐ 2.11 afleiden (ledigheid is des duivels oorkussen)
- ☐ 2.12 in plaats van agressiviteit: assertiviteit
- ☐ 2.13 uitvoeren van de inhoud van het orthobeeld ADHD
- ☐ 2.14 conflictbespreking
- ☐ 2.15 in de time-out plaatsen
- ☐ 2.16 fysiek ingrijpen
- ☐ 2.17 self-monitering
- ☐ 2.18 frustratiedrempelverhoging
- ☐ 2.19 rolneming
- ☐ 2.20 straffen
- ☐ 2.21 andere inhouden uit de orthotheek:
- ☐ 2.22

3. de thuissituatie

Er is overleg met de ouders over:

- ☐ 3.1 de inhoud van de krant kinderen en agressiegedrag
- ☐ 3.2 de inhoud van de krant kinderen en geweld
- ☐ 3.3 Inhouden uit de map Tips voor thuis:
- ☐ 3.4 Anders:

en bij het minste of geringste al het gevoel hebben dat je in je eigenwaarde wordt aangetast resulteert bij velen in agressiegedrag. Het te grote gevoel van eigenwaarde hebben kinderen ook opgedaan in hun opvoeding. Veel kinderen worden met een overdaad aan zorg en liefde opgevoed en door hun ouders bewonderd en op een voetstuk geplaatst. Ze kunnen er dan ook niet tegen als ze van hun voetstuk worden gehaald en anderen zich niet naar hen schikken.

5. Begeleiding

Noteer de gekozen handelingsplaninhouden op het formulier van blz. 44.

5.1 Begeleiding; technieken

Bij de begeleiding van kinderen met agressiegedrag kunt u orthopedagogische technieken toepassen. Zie voor de opsomming pagina 49-118. Bruikbaar voor deze kinderen zijn de basistechnieken:

- 0-1 visualiseren op pagina 51; maak met behulp van visualiseren het kind bewust van wat het precies doet en welk nadeel dat voor anderen heeft. Laat in de strips zien hoe anderen over dat gedrag denken;
- 0-2 het oefenen. Zie pagina 55 over het oefenen van het gewenste gedrag. Neem concrete situaties en oefen met het kind hoe het zich wel aangepast kan gedragen. Daarnaast zijn de volgende technieken bruikbaar:
- 2-2 verbaliseren op pagina 72, 3-16 afleiden op pagina 102, 3-22 ombuigen op pagina 106, 3-32 lastbewustzijn op pagina 114.

5.2 Begeleiding; aanvullende mogelijkheden

Het algemene uitgangspunt bij de begeleiding van kinderen met agressiegedrag is dat het bij agressiegedrag niet uitsluitend gaat om een fatalistische opvatting van de alom bepalende factor van de erfelijkheid en de biologische basis. Er zijn aanwijzingen dat de lust tot agressiegedrag af kan nemen als de omgeving erin slaagt het uitleven van agressie te verhinderen. Met andere woorden: als kinderen minder gelegenheid krijgen agressiegedrag te vertonen zal de neiging tot agressiegedrag afnemen, maar ook hoe vriendelijker kinderen benaderd worden hoe lager het agressiepeil wordt. Dat uitgangspunt heeft geleid tot het samenstellen van het *agressie-totaalplan*. Daar moet wel bij worden aangegeven dat de mate waarin agressiegedrag verhard voorkomt te maken heeft met een van de twee genoemde hoofdtypen, nl. is agressie een basiskenmerk van de persoonlijkheid en vooral iktrek bepaald. Of het agressiegedrag verhard is, merkt u snel genoeg aan het niet vooruitgaan van het kind in de zin van het niet verminderen van agressiegedragingen n.a.v. uw speciale gedragsbegeleiding. Het is dan raadzaam om de begeleiding samen met een interne/externe deskundige op te zetten en uit te voeren. Bekijk of de oorzaken en achtergronden de richting van de hulp aangeven, dus:

- Als het is aangeboren (altijd al zo geweest): intensief

de inhoud van deze paragraaf uitvoeren, het liefst ondersteund door externe hulp thuis.

- Als het is aangeleerd: het agressiegedrag met behulp van belonen en het aanleren van het gewenste gedrag dat agressiegedrag afleren.

- Als de agressie ontstaat door frustratie met het kind bespreken wat die frustraties zijn, waarom het kind zich gefrustreerd voelt en welke andere manieren er zijn om op frustratie te reageren. Frustraties hebben dan te maken met angst, jaloezie, onmacht, verveling, eenzaamheid, etc.

- Als de agressie een manier is om zich te uiten dan is het belangrijk het kind te leren zich mondeling en schriftelijk verbaal te uiten of d.m.v. visualisering.

Het AT-plan

Op pagina 158 is het AgressieTotaalplan gepresenteerd. Dat totaalplan gaat uit van de gedachte dat agressie, van welk type het ook mag zijn, toch vaak een hardnekkig probleem is en dat het uitsluitend werken met de leertheorie waarbij belonen en negeren centraal staan volstrekt ontoereikend is. In een gedragspakket (*Voor gedrag een 8*) is zelfs te lezen dat een van de benaderingen het negeren is en dat is in elk geval een slecht advies. In het totaalplan op pagina 158 gaan we uit van drie invalshoeken:

- 1. de preventie, 2. de speciale gedragsbegeleiding, 3. de ouders.

Het spreekt vanzelf dat uw school in een buurt kan staan waarbij u ook andere instanties in moet schakelen om het probleem structureel aan te pakken zoals de gemeente, de politie, sociaal werk, buurtwerk, etc. In deze update beperken we ons tot de drie genoemde invalshoeken. Uw aanpak wordt pas helemaal totaal als ook andere instanties worden ingeschakeld.

1. De preventie

1.1 Het pedagogisch klimaat kenmerkt zich door:

1.1.1 Voldoende veiligheid in de school/groep

Agressie kan ontstaan vanuit angst en gevoelens voor onveiligheid. Agressie moet dan als een overlevingsreactie beschouwd worden. Onderzoek hoe de kinderen zich voelen op school en praat over:

- zijn ze bang voor iets op school?
- zijn ze bang voor bepaalde kinderen?
- zijn ze bang voor u?
- wordt er gepest?

Laat bij oudere kinderen de AGO invullen. Zie blz. 161-164. Als u weet hoe de veiligheid beleefd wordt dan kunt u maatregelen nemen zoals:

- het regelmatig praten over die angsten
- het veranderen van situaties
- het inzicht aan de kinderen verschaffen dat ze daar niet bang voor hoeven te zijn
- het pesten aanpakken.

1.1.2 Voldoende veiligheid van huis naar school en v.v.

Hebt u als school een duidelijk beleid m.b.t. de ver-

antwoordelijkheid die u hebt om er voor te zorgen dat kinderen veilig naar school en weer naar huis kunnen zonder onderweg opgewacht te worden? Grijp in als er sprake is van een bedreigde weg naar school en naar huis. Leg de veroorzakers uit dat dat niet mag en dat u hun ouders erbij betreft om dit te veranderen en er anders niets anders op zit dan een andere school te zoeken. Schrijf daarover ook een stukje in de schoolgids en spoor ouders aan het u te melden als er op dat gebied problemen zijn.

1.1.3 Enkele duidelijke schoolregels

Zorg voor enkele duidelijke schoolregels. Tien geboden is voor de meeste kinderen te veel. Maximaal drie of vier zijn voldoende. We geven enkele voorbeelden van regels:

- 1. Voel je je boos, zoek dan iemand om erover te praten.
- 2. Ga met spullen van anderen om zoals je ook wilt dat ze met jouw spullen omgaan.
- 3. Met netjes praten kun je het meeste bereiken.
- 4. Je mag anderen alleen op een vriendelijke manier aanraken.
- 5. Doe niets waar anderen last van hebben.

In het orthobeeld over het regelgedrag is te zien dat u de regels zelfs naar drie terug kunt brengen. Zie blz. 439 en verder en vooral blz. 444.

Bekijk deze regels en stel uw eigen regels samen:

- zorg ervoor dat uw klassenregels altijd in gewenste termen formuleer en niet in 'niet-termen'.
- maak eventueel regels in rijmpjes.
- pas de regeltaal aan het niveau van de kinderen aan
- maak bij jonge kinderen ook een plaatjes bij de regel
- begin direct na de grote vakantie met de eerste regel en praat daar iedere dag over door de regel toe te lichten, praktijkervaringen aan de regel te koppelen en vooral veel nadruk te leggen op het gewenste gedrag van de kinderen en dat te belonen.

1.1.4 Voldoende toezicht en een zero tolerance-beleid

Zorg voor voldoende toezicht bij vrije situaties zoals voor en na schooltijd en grijp ook bij iedere vorm van agressiegedrag in door:

- het kind te vragen aan welke regel het zich niet gehouden heeft. Als het kind dat niet aan kan/wil geven dan zegt u die regel nog een keer (voor).
- het kind naar binnen te sturen.

Zero tolerance betekent ook dat u op deze manier reageert bij lichte vergrijpen en bij het schelden, uitjouwen en het geven van een duwtje.

1.2 De bakjesaanpak

Voor de preventie van agressiegedrag is het belangrijk dat er een juiste leerlijn op school aanwezig is. De meeste vormen van begeleiding van agressiegedrag zijn van het type incidentenbeleid. Dat wil zeggen dat u reageert op de schoppende kleuter. Dat

moet ook wel, maar bij verharde problemen als agressiegedrag moet er veel aandacht besteed worden aan het uitvoeren van een basislijn waarin de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen begeleid kan worden. De bakjesaanpak is zo'n lijn. Zie daarover uit de Pravoo-serie Heel handige hulpmiddelen deel 1: de leergang gedrag. Vanuit de Pravoo-schoolbegeleiding weten we dat het bij veel midden- en bovenbouw kinderen uit de hand is gelopen. Men wacht vaak te lang voordat men er iets aan doet. Agressie moet meteen de kop in gedrukt worden. Dat vraagt oplettendheid van de leerkracht en een zorgvuldig volgsysteem, maar ook een preventie die in groep 1 begint.

1.3 Observatie-actie-aanpak

De observatie-actie-aanpak is een benadering die u in het algemeen hanteert naar alle kinderen. Daarbij wordt er vanuit gegaan dat er problemen zijn die u niet kunt negeren. Lichte vormen van aandacht vragen kunnen soms verminderen door ze te negeren en ook van iedere vorm van beweeglijkheid moet u niet iets zeggen. Bij agressie kan dat niet en moet er een alertheid zijn om er zoveel mogelijk werk van te maken.

De werkwijze is dan:

- 1. u signaleert agressiegedrag
- 2. u bespreekt dat met de gehele groep. Bij 1.1.4 ging het om ingrijpen en individueel lik-op-stuk afzonderen/straffen, nu gaat het om het met de hele groep aan de orde stellen van agressiegedrag en gewenst gedrag. Bij het bespreken moet het volgende aan de orde komen:
 - wat is er zo ongewenst aan het gedrag?
 - welke van de klassenregels is overtreden?
 - hoe moet je wel reageren in zo'n situatie?
- 3. het laatste punt van het formuleren van het gewenste gedrag wordt het motto voor de volgende dag. De leerkracht herinnert de kinderen aan het voorval gisteren en maakt het gewenste gedrag tot het motto van de nieuwe dag.

2. Speciale gedragsbegeleiding

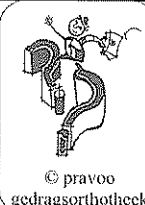
De aspecten 2.1 t/ 2.21 worden toegepast bij kinderen met verhard agressiegedrag. Het is aan te bevelen dat u de invalshoek die u kiest, aangeeft door een vakje voor het desbetreffende onderdeel in te vullen.

Veel leerkrachten hebben meer moeite met het omgaan met agressiegedrag dan met bijvoorbeeld faalangst. Dat heeft te maken met de weerzin die veel agressie oproept. Men heeft gauw de neiging boos op het kind te worden. De beste grondhouding om met kinderen met agressiegedrag om te gaan is:

- serieus de inhoud van deze update uit te voeren
 - begrip te hebben voor het gedrag van het kind.
- Veel kinderen hebben een structureel biologisch gebaseerd agressie-remmingsdeficiet of ze zijn in een gewelddadige omgeving opgegroeid. Dat betekent dat u het de meeste kinderen niet kwalijk kunt nemen dat ze zich zo gedragen. Toch hebt u een verantwoorde-

AGO; Algemeen GroepsOnderzoek

Het algemeen groepsonderzoek is een vorm van pedagogisch onderzoek dat gebruikt kan worden om de sfeer in een groep te verbeteren. Het onderzoek is afgestemd op bovenbouw kinderen van basis- en speciaal onderwijs.

Opzet

Het onderzoek bestaat uit drie informatiebronnen:

- een anoniem groepsonderzoek
- een individueel onderzoek
- een collega-interview.

In deze onderzoeken gaat het om vier componenten, nl.:

- a. hoe is de algemene sfeer in de groep?
- b. welke individuele kinderen vallen op?
- c. wat is de rol van de leerkracht?
- d. welke handelingsvoorstellen worden er door de betrokkenen gedaan?

De uitvoering

De vragenstrip 'onze groep'

Begin met het afnemen van 'De vragenstrip 'Onze groep'. Daarbij gaat het om een vorm van anoniem groepsonderzoek. U deelt het blad aan de kinderen uit en u vertelt dat op het blad staat wat de bedoeling is. Geef duidelijk aan dat het een anoniem onderzoek is, dat hun naam er niet op hoeft te staan. Als u de bladen terug hebt, kunt u ze analyseren. Doe dat met het groepsanalyseblad. Zo krijgt u op één A4'tje een overzicht van alle gegevens.

Individuele gesprekken

Houd nu individuele gesprekken met de kinderen. Het blad *Individueel gesprek* kunt u als leidraad gebruiken. Op dat blad staan vragen die u in de aangegeven volgorde kunt stellen, maar de volgorde kan ook anders. Streep steeds door wat er al besproken is. Vooral DOORvragen is belangrijk. Als een kind iets zegt, kunt u op dat onderdeel doorvragen. D.w.z. zelf vragen over dat aspect bedenken of waaromvragen stellen, hoewel waaromvragen voor veel kinderen moeilijk zijn.

Collega-interview

Vraag aan uw collega's hoe zij de groep ervaren hebben, hoe ze individuele kinderen ervaren hebben en wat ze gedaan hebben om de sfeer te veranderen.

Het diagnose/handelingsplanblad

Sluit nu de groepsdiagnose af met het invullen van de linkerkolom van het diagnose/handelingsplanblad. Probeer op een half A4'tje de belangrijkste informatie kort en bondig weer te geven. Bij de factor 'leerkracht' is een zelfkritische houding aan te bevelen en geeft u concreet aan hoe u uw eigen omgang met de klas

Tip: Als u een groepsoverzicht gemaakt hebt n.a.v. het groepsonderzoek, dan kunnen die gegevens u helpen bij het doorvragen bij de individuele gesprekken. TIP: I.v.m. de tijd kunt u gesprekken houden met kleine groepen bij elkaar passende kinderen.

kenmerkt. Op grond van deze gegevens is het aan te bevelen te bepalen wat u doet ter verbetering van de groepssfeer. Daarbij kunt u gebruikmaken van inhouden uit deze orthotheek. Zie het trefwoordenregister op pagina 3 - 7. Enkele overwegingen zijn:

Verbeteren van de sfeer in de groep:

Bekijk eerst wat er precies met die sfeer aan de hand is en kies begeleidingsvormen die daar nauw bij aansluiten. Mogelijke doelstellingen zijn:

- doortastende controle op plaaggedrag;
 - verscherpen van regels;
 - verbeteren van inzicht in sociale situaties. Denk voor de begeleiding ook aan de bakjesaanpak. Zie blz. 160.
 - verbeteren van de sociale mentaliteit. Vooral het werken aan de sociaal-emotionele attitude is van belang. Zie daarover blz. 768-770;
 - verbeteren van de sociale tolerantie door toepassen van de bakjesaanpak van blz. 160;
- Zie over de bakjesaanpak ook de Pravoo-brochure *Leergang gedrag* uitgegeven in de serie Heel handige hulpmiddelen;

- bekijk of het nodig is de ouders van de groep bij elkaar te roepen en uw onderzoeksgegevens te vermelden en aan te geven wat u van plan bent om te gaan doen, waarbij u ook de steun van de ouders vraagt.

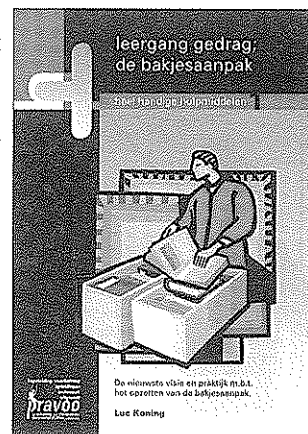
Individuele kinderen

Bekijk of er kinderen zijn die individueel specifieke begeleiding nodig hebben. Maak daarbij ook gebruik van de inhouden uit deze orthotheek.

De leerkracht

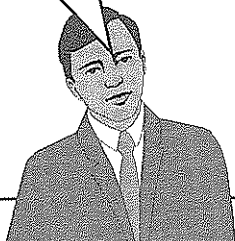
Bekijk wat er van u zelf gevraagd wordt. Bekijk of u zelf begeleiding en ondersteuning wilt van iemand die met u meedenkt bij de begeleiding van uw groep en die ook kijkt naar uw eigen functioneren. Bekijk of dat een collega van uw school kan zijn, een schoolbegeleider of iemand van Pravoo. Voor uw eigen functioneren zou u zich af kunnen vragen:

- of u een gezonde afwisseling van strak houden en ruimte geven in uw dagelijks programma hebt
- of u voldoende individuele contacten met de kinderen hebt
- of u de kinderen voldoende kunt betrekken bij en motiveren voor de leeractiviteiten
- of u voldoende orde kunt houden.

Vragenstrip 'Onze groep'

In deze vragenstrip ga ik je vragen stellen over je groep of klas.

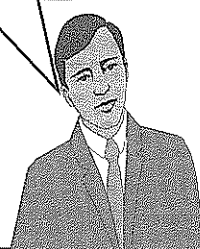
1

Ik wil je vragen eerlijk te antwoorden. Niemand komt iets te weten van wat jij vindt.

2

Je hoeft je naam dan ook NIET op dit blad te zetten.

3

Wat vind je op dit moment van de sfeer in de groep?
Dus niet hoe het was, maar hoe het NU is.

4

☐ Het is meestal leuk in deze groep. Het is een fijne groep. Als dat zo is, vul je het hokje in en ga je verder met 7.

☐ Het is meestal niet zo leuk in deze groep, want: (vul een of meer hokjes in)

- ☐ er is veel ruzie
- ☐ er zijn kinderen die naar doen tegen anderen
- ☐ er zijn kinderen die anderen uitlachen
- ☐ er wordt veel geplaagd
- ☐ ik voel me niet op m'n gemak, want

.....

.....

5

Noem eens kinderen die zich niet zo prettig gedragen.

6

Geef ook aan wat ze doen.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

6

Geef nu eens antwoord op de volgende vragen en schrijf het antwoord maar op:

Met wie speel je graag?

Met:

Wie zou je vragen om je bij een moeilijke som te helpen?

.....

7

Hoe gaat het als je buiten school bent, op weg naar school en in de pauzes? Schrijf daar eens wat over op:

.....

.....

.....

.....

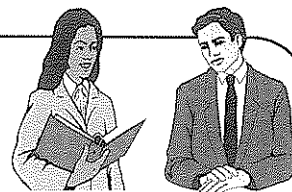
.....

.....

.....

8

Is er iets wat je zou willen veranderen in je groep? Wat zou je juf/meester daaraan kunnen doen?

.....

.....

.....

.....

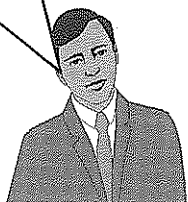
.....

.....

.....

9

Schrijf eens op wat je nog meer graag zou willen veranderen in je groep en wat er dan gedaan zou moeten worden.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

10

Is er nog iets over jezelf, anderen of je groep waar je wat over zou willen schrijven?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

11

Bedankt hoor voor je werk.

12

AGO; groepsanalyseblad

5.% vindt het meestal leuk
% vindt het meestal niet zo leuk
% zegt dat er veel ruzie is
% zegt dat er kinderen zijn die naar doen
% zegt dat er kinderen zijn die anderen uitlachen
% vindt dat er veel geplaagd wordt
% voelt zich niet op haar/zijn gemak want:

6. Namen van kinderen:

kindnummer*	speelt graag met:	werkt graag met:
1	1	1
2	2	2
3	3	3
4	4	4
5	5	5
6	6	6
7	7	7
8	8	8
9	9	9
10	10	10
11	11	11
12	12	12
13	13	13
14	14	14
15	15	15
16	16	16
17	17	17
18	18	18
19	19	19
20	20	20
21	21	21
22	22	22
23	23	23
24	24	24
25	25	25
26	26	26
27	27	27
28	28	28
29	29	29
30	30	30

*bij een anonieme afname kunt u wel aangeven hoe vaak kinderen worden genoemd, maar u kunt niet aangeven wie wie noemt.

8. Buiten school:

9. Wat kan juf/meester doen?

10. Wat kan er nog meer gedaan worden?

11. Wat wil je nog meer schrijven?

Individueel gesprek

met:.....op:.....

Probeer de onderstaande vragen te stellen. De eerste vragen zijn wat inleidende vragen. Streep de vragen door die gesteld of behandeld zijn. Vraag door om achter dieperliggende redenen/motivaties te komen.

Wat vind je leuk om te doen op school? Wat vind je niet leuk om te doen? Wat vind je makkelijk om te doen? Wat vind je moeilijk om te doen? Wat vind je van de kinderen in de groep? Wat vind je van de sfeer in de klas? Wie vind je leuke kinderen? (en waarom?) Wie vind je geen leuke kinderen? (en waarom?) Wat vind je leuk van deze groep? Wat vind je niet leuk van deze groep? Als je 's morgens wakker wordt en je denkt aan school, wat denk je dan? Wat zou er moeten veranderen in de groep? Wat kan ik (de leerkracht) er aan doen? Wat kun jij er aan doen? Wat kunnen de kinderen er aan doen?

lijkheid om het gedrag te veranderen, maar dat houdt u alleen vol als u met deze kinderen omgaat vanuit een begrip voor de achtergronden en niet vanuit irritatie.

2.0 De basisreactie

Een basisreactie op agressiegedrag is het niet te negeren, maar onmiddellijk te reageren. Hoe meer mogelijkheden een kind krijgt om met agressiegedrag te reageren des te meer zal dat agressiegedrag een persoonlijkheidskenmerk worden.

De basisreactie is:

- 1. het kind meteen te laten stoppen met het agressiegedrag door mondeling te zeggen dat het moet stoppen en het uit die situatie weg te halen. Voer de bespreking niet op de plaats van het delict.
- 2. Haal de andere kinderen bij het kind vandaan en zorg er ook voor dat die niet doorgaan met het reageren op het agressiegedrag van het kind.
- 3. Reageer zelf duidelijk is wat u wilt, maar spraak rustig en veroordeel het kind in eerste instantie niet, maar beperk u tot het stoppen van de situatie. Wees zelf doortastend, maar op geen enkele manier agressief.
- 4. Laat het kind afkoelen en bespreek daarna de situatie door:
- 5. Te vertellen wat u gezien hebt.
- 6. Het kind te vragen wat er gebeurde. Besteed hier veel tijd aan.
- 7. Pas nu de andere inhouden van hoofdstuk 5 toe.
- 8. Meld het agressieve gedrag in elk geval bij de ouders om aan te geven dat het ernstig is en ook om afspraken te maken om het met de ouders te bespreken. Leg ze daarbij vooral de last uit die dit gedrag veroorzaakt bij de andere kinderen en bij de leerkracht.
- 9. Leerkrachten kunnen 'afknappen' op het gedrag van het agressie kind en vergeten dan op momenten dat het goed gaat contact met het kind te hebben. Dat is een valkuil bij de begeleiding van deze kinderen. Zorg ervoor dat u tussen de 'buien door' regelmatig even naar het kind gaat om te informeren, te steunen en een pluimpje te geven.
- 10. Gebruik ook Kinderen en Ingrijpende situaties; agressie en geweld van uitgever Kwintessens in Amersfoort.

2.1 Probleembewustzijn

• De begeleiding van kinderen met agressiegedrag dient te beginnen met de bevordering van het probleembewustzijn. Kinderen moeten weten wat er met hen aan de hand is. Dat wil zeggen dat u op een rustige plaats met het kind bespreekt wat u ziet. Neem daartoe enkele concrete situaties van agressiegedrag. Laat het kind daarop reageren en geef ook aan dat u samen met het kind wat aan dat gedrag wilt gaan doen, omdat u dat gedrag niet binnen de school kunt accepteren, maar ook omdat het andere gedrag beter voor het kind/de anderen is.

Leg ook uit dat u begrip hebt voor het kind en dat dat probleemgedrag niet onmiddellijk te veranderen is, maar dat het kind er serieus aan moet werken. Van belang is ook heel duidelijk aan te geven wat de nadelen van het gedrag voor het kind zelf zijn. Geef aan wat de nadelen voor het kind nu zijn en voor de toekomst. Noteer die beginsituatie eventueel samen met het kind op een kaart. Zie uit de serie *Kijk en Beleef* de delen:

- Ruzie
- Boos zijn, uitgegeven bij Kwintessens in Amersfoort.

2.2 Visualiseren

Veel kinderen met agressiegedrag hebben een tekort aan verbale mogelijkheden om hun frustraties en/of ervaringen te uiten. Ze missen ook de mogelijkheden om na te denken over hun gedrag, afstand te nemen van hun gedag en zichzelf te beoordelen. Dan is het nodig om te visualiseren. Daarbij wordt getekend:

- hoe ze zich nu gedragen
 - hoe ze zich moeten gedragen.
- Zie het onderstaande voorbeeld.

De visualisatie met aanvullend taalgebruik maakt op veel kinderen meer indruk dan het houden van gesprekken. Zie voor meer ideeën over visualiseren blz. 51 en verder.

2.3 De taal als invalshoek (we hebben een specifiek woordpakket samengesteld)

De begeleiding van kinderen met agressiegedrag dient meestal ook gericht te zijn op het onder woorden brengen van gevoelens, frustraties en ervaringen. Bij de bakjesaanpak gaat het om een vaste leergang op

het gebied van de sociaal-emotionele woordenschat en bij de speciale gedragsbegeleiding gaat het om een speciaal voor het kind samengesteld woordpakket. Dat woordpakket kunt u als volgt samenstellen:

- 1. neem de observaties van het kind, want bij de diagnoseactiviteiten hebt u in gedragstermen beschreven welke vormen van agressiegedrag het kind vertoont;

*Kindspecifieke sociale vaardigheden**Algemeen doel:**op een fatsoenlijke manier in-
mengen in een gesprek van anderen**De deelvaardigheden:*

- rustig naar die twee personen toelopen
- op een niet te dichtbijge plaats en zichtbaar een positie innemen
- het geschikte moment afwachten
- vragen of je even mag storen
- kort en bondig de boodschap uitspreken of:
accepteren dat de anderen niet gestoord wensen te worden
- rustig weer wegllopen

• loop de lijst langs van blz. 340 en kies begrippen die te maken hebben met het agressiegedrag van het kind;

• kies uit uw observaties van het waargenomen agressiegedrag de woorden die u wilt behandelen. Als u eenmaal een lijst hebt van ongeveer 25 woorden dan kunt u die lijst behandelen zoals is aangegeven op blz. 338-339.

2.4 De sociale vaardigheden als invalshoek (We hebben een specifiek sociaal-vaardigheidsprogramma samengesteld)

Een van de tekorten van kinderen met agressiegedrag is het gebrek aan sociale vaardigheden. Door onhandig sociaal gedrag ontstaan conflicten die weer agressie op kunnen roepen. De aan te bevelen reactie is om met het kind specifiek sociale vaardigheden te oefenen. Dat is beter dan het afwerken van een algemeen sociaal-vaardigheidstrainingsprogramma omdat dat vaak te algemeen van karakter is. De werkwijze is:

- Bekijk de beschrijving van het agressiegedrag zoals dat verzameld is tijdens de diagnose
- Bekijk vanuit die concrete situaties wat het kind sociaal niet kan
- Formuleer die sociale tekorten in termen van sociale vaardigheden.
- Zie het voorbeeld in de eerste kolom van de volgende pagina.
- Oefen die vaardigheden zoals is aangegeven op pagina 682-683.

2.5 De sociaal-emotionele attitude als invalshoek (We hebben speciale denkfouten uitgekozen)

Hier gaat u te werk zoals bij 2.2 en 2.3:

- Ga uit van de diagnosegegevens en kies de denkfouten die het kind maakt. Hanteer de lijst op pagina 768.
- Behandel die denkfouten zoals is weergegeven op 769-770.

2.6 De waarden en normen als invalshoek (We hebben specifieke normen en waarden uitgekozen)

Ga uit van de diagnosegegevens van het kind en bepaal de waarden en normen die het kind niet kent of niet kan hanteren. Gebruik de lijst op pagina 759 als een checklijst en behandel de waarden en normen zoals is weergegeven op pagina 764-765.

2.7 Driftregulatietraining

Hierbij gaat het om het leren beheersen van vijandige gedachten en het verminderen van impulsief agressiegedrag. Ook hier kiezen we voor een kindspecifieke aanpak en niet voor een standaardprogramma omdat je met een standaardprogramma de kans loopt er naast te zitten m.b.t. wat zo speciaal is voor het kind. De werkwijze is als volgt:

- 1. Ga uit van concrete agressiegedrag van het kind en verzamel situaties waarbij:
 - het kind impulsief reageert op situaties
 - het kind impulsief reageert op gedrag van anderen
 - het kind vanuit zichzelf te gauw driftig wordt
 - het kind de greep verliest op de situatie en door het dulle heen raakt
 - blijkt dat het kind niet met verlies om kan gaan
 - het kind zonder aanleiding agressief wordt
 - het kind zonder/met aanleiding materiaal vernielt, etc.

- 2. Teken die situaties in de "eerst denken, dan doen-strip".

(Zie voor een voorbeeld van zo'n strip de volgende pagina.) Daarbij wordt in vak 1 en 2 aangegeven hoe de ongewenste situatie is, nl. er is een bepaalde situatie (1) en het kind doet iets (2).

Daarna vult u samen met het kind de strips a, b en c in. In a, komt weer de situatie van strip 1 te staan en in b komt iets te staan waar het kind aan moet denken, bijvoorbeeld:

- is het wel zo erg wat er gebeurt
- de klassenregel:
- ik moet eerst tot tien tellen en dan pas wat doen
- ik hoef niet altijd m'n zin te krijgen

- 3. Zo ontstaat er een serie kaarten die op twee manieren gebruikt kan worden, nl.:

-3.1 vooraf: u neemt een kaart en bespreekt de kaart en spoort het kind aan zich aan de onderste striprij te houden.

-3.2 achteraf: het kind heeft agressiegedrag vertoond en u bespreekt de strip om het kind zelf te laten zeggen hoe het zich eigenlijk moet gedragen.

Toegevoegde tips:

-deze aanpak is geen incidentele aanpak die zo nu en dan even wordt gehanteerd, maar moet bij ernstige agressie-problemen een half jaar worden uitgevoerd

en iedere dag moet de leerkracht het er wel even met het kind over hebben. Een vaak hardnekkig probleem als agressiegedrag moet ook hardnekkig worden begeleid.

-het tekenen van de kaarten kunt u zelf doen of door het kind laten doen.

-Leer het kind in drie stappen te denken:

- Stap 1 herkennen van het gevoel: ik wordt boos;
- Stap 2 wat merk ik bij mezelf: rood, opgewonden gevoel;
- Stap 3 tot 10 tellen;
- Stap 4 als ik reageer dan met taal.

2.8 Eenmaal per(tijdsperiode aangeven) remedial education

Kinderen met agressiegedrag lopen op den duur de kans uit de groep gestoten te worden. Over het algemeen zijn ze niet populair (v.d. Ploeg, 1996; 220). Dat hangt wel een beetje af van de sfeer in de klas en de samenstelling van de groep.

Kinderen met agressiegedrag krijgen veel negatieve aandacht van de leerkracht en dat betekent dat hun verlaagde status isolatie tot gevolg kan hebben en het kind weer agressiever kan doen zijn. In sommige groepen hebben kinderen met agressiegedrag juist een hoge status.

Het is daarom belangrijk om regelmatig gesprekken te houden over het functioneren en de ontwikkeling van het kind buiten het lokaal, zonder de ogen en de oren van de groepsgenoten.

Remedial-education is de remedial-teaching voor gedragsproblemen in de vorm van een leerkracht die met een kind buiten het lokaal speciale activiteiten uitvoert.

Kies ervoor om minimaal eenmaal per week een persoonlijk gesprek met het kind te hebben.

Zie daarvoor:

-gesprekstypen: pagina 37, 79.

2.9 Belonen van het gewenste gedrag

De combinatie belonen en negeren, die vaak gebruikt wordt bij de begeleiding van kinderen met agressiegedrag, achten we niet aan te bevelen omdat agressie per definitie nadelig is voor anderen en daarom vermeden moet worden.

Bovendien is uit onderzoek gebleken dat het voorkomen van agressie de agressie kan doen toenemen.

Belonen van het gewenste gedrag is echter wel een juiste benadering omdat veel kinderen het meeste leren van het bewust worden van het gewenste gedrag. Dat kan mondeling, maar ook met behulp van allerlei systemen die beschreven staan op blz. 111 en verder.

2.10 Agressie omzetten in functionele boosheid

Het afreageren van agressie leidt niet echt tot grotere vredelievendheid (Stein 1996; 36) maar het is wel belangrijk dat kinderen hun gevoelens kunnen uiten, omdat opkroppen kan leiden tot nieuwe agressie of tot

het versterken van vijandige gedachten. Daarom is het aan te bevelen iets met het gevoel van boosheid te doen. Leg het kind eerst uit wat het verschil is tussen boosheid en agressiegedrag. Boosheid is dan het uiten van onvrede zonder anderen schade te berokkenen. Dat kan op twee manieren:

- 1. bij jonge kinderen is het aan te bevelen boosheid aan te pakken d.v.m. spelbegeleiding. Zie daarover blz. 89 en verder;

- 2 bij oudere kinderen is het aan te bevelen een overzicht te maken in drie kolommen:

-hier ben ik boos over;

-mag ik hier boos over zijn?;

-zo kan ik het beste reageren.

Door het zo te visualiseren kan het kind zien dat het best over bepaalde dingen boos mag zijn en is tevens aangegeven hoe het kind op een aangepaste manier boos mag zijn.

2.11 Afleiden

In het algemeen is ledigheid des duivels oorkussen. Voor kinderen met agressiegedrag is het belangrijk dat u ze goed in de gaten houdt en oplet dat als het kind niets meer te doen heeft u het wat laat doen. Vooral bij jonge kinderen is het bekend dat ze ruzie gaan maken als ze gauw uitgespeeld zijn. Speciale spelbegeleiding waarbij kinderen leren hoe ze moeten spelen kan dan ook agressie in de klas verminderen. Bij oudere kinderen is het van belang ze goed in de gaten te houden en bij agressie-oproepende situaties maar ze een gerichte opdracht te geven om iets te doen.

2.12 In plaats van agressiviteit: assertiviteit

Ruzies met andere kinderen kunnen ook ontstaan omdat kinderen met agressiegedrag op een nadelige manier voor zichzelf opkomen. Het is in het algemeen van belang bij kinderen met gedragsproblemen om ze niet alleen iets af te leren, maar om ze juist aangepast gedrag aan te leren. Dat gebeurt bij 2.4 t.a.v. het leren van sociale vaardigheden en dat kan ook gebeuren m.b.t. assertiviteitstraining. Bij die training gaat u als volgt te werk.

- neem een van de concrete situaties waarin het kind op een agressieve manier voor zichzelf opkwam. Die situaties hebt u verzameld vanuit de diagnose-activiteiten.

- oefen met het kind concreet hoe het zich moet gedragen. Bijvoorbeeld:

-iemand pakt iets van het kind af: dan zeg je tegen het kind: 'Ik neem het weer terug want het is van mij.' en als er dan een probleem ontstaat mag je niet gaan slaan, maar moet je je bij de leerkracht melden. Die handeling moet concreet geoefend worden.

-iemand leidt het kind af door steeds tegen de tafel te stoten. Het kind leert dan te zeggen: 'Wil je daar even mee ophouden, want ik heb er last van.' Als het andere kind niet ophoudt mag het kind niet gaan slaan, maar moet het zich bij de leerkracht melden.

2.13 Uitvoeren van de inhoud van het ADHD-orthobeeld

Soms heeft agressie-gedrag het ADHD-syndroom als achtergrond. Werk in die gevallen met de inhoud van het ADHD-orthobeeld op blz. 131 en verder.

2.14 Conflictbespreking

Veel ruzies komen voort uit een tekort van kinderen om verbaal met conflicten om te gaan. Als ze dan een conflict hebben dan kunnen ze meestal maar één ding en dat is slaan. Binnen de begeleiding van kinderen met agressiegedrag kan het dan nodig zijn om conflicten te bespreken.

Ga als volgt te werk:

- 1. beschrijf het conflict
- 2. laat de betrokkenen vertellen wat ze voelden en dachten. Vaak lukt dat niet en moet u dat inbrengen en voorzeggen. Op die manier leren de kinderen hoe het heet wat ze meemaakten. Hou niet op bij wat de kinderen te vertellen hebben, maar breng nuancering onder woorden.
- 3. probeer gedrag te verklaren en aan de kinderen uit te leggen waarom iemand zo doet om op die manier sociaal inzicht te vergroten
- 4. geef aan wat er onzinnig is aan de gedragingen
- 5. geef aan hoe de kinderen het conflict hadden kunnen oplossen, bijv.:
 - door om de beurt elkaar de zin te laten krijgen, dat is toch redelijk?
 - door een middenweg te kiezen
 - door een keer toe te geven, dat is toch ook niet zo erg?
- Zie ook van uitgever Kwintessens uit Amersfoort:
 - Project conflicttherapie;
 - Kinderen hun rol als bemiddelaar.

2.15 In de time-out plaatsen

Probeer het straffen te voorkomen omdat dan met

behulp van agressie nieuwe agressie kan worden opgeroepen. Toch kan het voorkomen dat op een bepaald moment de situatie onhoudbaar wordt en dan kunt u het kind in een time-out plaatsen. Het is belangrijk dat u de time-out niet presenteert als straf, maar als hulpmiddel. De werkwijze is:

- het kind moet weten wanneer het in de time-out moet. Dat moet dus niet onverwacht komen, maar u moet duidelijk de grenzen aangeven.
- kies met het kind een time-outplaats waarbij er toch toezicht op het kind gehouden kan worden
- plaats het kind indien nodig voor een aangegeven tijd in die time-outplaats. Daarbij mag u niet boos op het kind worden, maar moet u erop wijzen dat het kind moet proberen na te denken over wat er gebeurd is. Het kind moet proberen om weer rustig te worden. Het is aan te bevelen de eerste keren samen met het kind in de time-out te gaan en het voor te doen, door te vertellen wat er is gebeurd, waarom het kind de groep uit moest en het kind rustig toe te spreken zodat het ook rustig kan worden. Laat het kind eventueel ontspanningstechnieken toepassen zoals het rustig en diep ademen en luisteren naar je ademhaling of je spieren te spannen en weer te ontspannen.

2.16 Fysiek ingrijpen

Soms zal het nodig zijn fysiek in te grijpen. Daarbij gaat het om noodsituaties waarin u anderen wilt beschermen of het vernielen van materialen wilt voorkomen. Grijp dan resoluut in en blijf rustig tegen het kind spreken en vertel wat u aan het doen bent. In die situaties is boos worden op het kind weinig zinvol. De rust zal eerder terugkeren als u rustig blijft en dat is toch ook het eerste doel van het ingrijpen. Naderhand moet u de situatie toch op een rustige plaats, zonder de aanwezigheid van groepsgenoten bespreken. Deel de ouders ook zoveel mogelijk mee dat dat die dag nodig is geweest.

eerst denken, dan doen

2.17 Self-monitoring

Self-monitoring is het zelf het gedrag bij laten houden. Dat kan als kinderen al wat kunnen schrijven, zo vanaf de middenbouw van de basisschool. Na afloop van ieder dagdeel krijgt het kind 20 minuten de tijd om dat dagdeel te overdenken en op te schrijven hoe het zich gedragen heeft. Laat het kind de onderwijsactiviteiten beschrijven en aangeven wat goed ging en wat niet en ook wat hij als voor- en nadelen van zijn gedrag ziet. Bespreek die zelfbeoordelingen met het kind.

2.18 Frustratiedrempelverhoging

Verzamel situaties waardoor het kind zich gefrustreerd voelt en als reactie daarop agressiegedrag vertoont. Ga dan als volgt te werk:

- 1. bespreek een situatie met het kind en werk een tijd aan die situatie door:
 - met het kind te bespreken hoe het zou moeten reageren en oefen dat reageren in een rollenspel;
 - herinner het kind ieder dagdeel aan die afspraak;
 - loop tijdens de alledaagse situaties even naar het kind toe en vraag het er weer even naar;
 - stimuleer het kind ieder dagdeel een keer om er aan te denken;
 - beloon het kind als het weer goed is gegaan.
- 2. behandel zo kindspecifiek de frustratie-oproepen de situaties.

2.19 Rolneming

Rolneming is het in kunnen/willen leven in de gevoels van anderen. Veel kinderen met agressiegedrag zijn zo met zichzelf bezig, reageren zo impulsief of hebben een ernstig verharde egocentrische persoonlijkheid dat ze zich niet bekommeren om de gevoelens van anderen. De aan te bevelen werkwijze is:

- 1. neem een door het kind veroorzaakte situatie en teken die in een stripblokje. Teken eerst de situatie en daarnaast een blokje met de gevoelens van iemand anders.
 - 2. bespreek dat met het kind
 - 3. laat het kind dat ook vertellen
 - 4. bespreek situaties die voor het kind niet zo leuk waren en laat het kind vertellen hoe het zich voelde
 - 5. bespreek zo zes weken iedere week een keer in het kader van remedial-education, zonder de ogen en oren van anderen erbij, het zich verplaatsen in de ander aan de hand van situaties die het kind ook herkent.
 - 6. herhaal regelmatig de inhoud van die kaarten omdat u dat het kind echt moet leren.
- Zie ook 3-30 op pagina 113.

2.20 Straffen

Hoewel er ernstige twijfels zijn over het nut van het straffen, kan het toch wel een beperkte functie hebben. In het algemeen geldt; hoe lager de gewetensfunctie, des te geringer is het strafeffect. Toch kunt u voor straffen kiezen om:

- te laten zien dat u het kind onder druk wilt zetten om z'n best te doen zijn gedrag te veranderen;
- aan het kind en de groepsgenoten te laten zien dat er grenzen zijn;
- andere kinderen te weerhouden zich ook zo te gedragen;
- de andere kinderen tegen het kind te beschermen;
- de methode van het *natuurlijke gevolg* toe te passen waarbij het kind leert dat zijn gedrag gevolgen kan hebben en dat hij daarin zelf een verantwoordelijkheid draagt.

Kies een sanctie die ook echt vervelend is voor het kind. Dreig nooit met straffen. Als u van plan bent om ze te gaan hanteren dan visualiseert u dat in strips met eerst het ongewenste gedrag en daarbij de sanctie en voer dat uit zonder dreigen of waarschuwen. Bedenk dat een aanpak met uitsluitend visualiseren en straffen geen effect op het gedrag van kinderen met agressiegedrag zal hebben. Zie verder blz. 103 over straffen.

2.21 Andere inhouden uit de nieuwe orthotheek

Geef eventueel aan of u nog andere orthotheekinhouden gaat gebruiken. Zie ook ODD op pagina 521.

2.22 Anders

Vul op de stippen door uzelf bedachte of van anderen overgenomen aanvullende benaderingen in.

6. Ouderadvisering

Bekijk of het mogelijk is de ouders te betrekken bij de begeleiding op school. Daartoe zijn er twee concrete hulpmiddelen/mogelijkheden:

- bespreek uit de map **Tips voor thuis** de volgende pagina's 75, 76, 86, 125. Aan het eind van het totaalplan voor agressie is aangegeven wat u met de ouders kunt doen;
- als u meent dat de ouders begeleiding nodig hebben is het aan te bevelen ze voorstellen te doen om contact te zoeken met bepaalde instanties.

7. Meer lezen/websites

- *Agressie*, in het Handboek kinderen en adolescenten Matthys, W., 1996.
- *Als kinderen agressief zijn* van Stein, A., Tielt, 1996.
- *Geboren crimineel* van Rozendaal, S., ? In Elsevier van 25-10-1997.
- *Gedragsproblemen* van Ploeg, J.D. van der, Rotterdam 1996.
- *Geweld op school* van J.D. van der Ploeg en T. Mooij, Lemniscaat Rotterdam 1998.
- *Handleiding bij de diagnostische criteria van de DSM-IV*, Nederlandse vereniging voor psychiatrie, Lisse, 1996.
- *Kinderen en gedragsproblemen* van Delfos, M. F., Kinderen en gedragsproblemen. Lisse, 1997.
- *Regels en grenzen op school* van Roelofse, E.J.M., . In: Handboek voor primair onderwijs & ouders, september 1996.

Zie op het internet:

<http://agressie.startpagina.nl>

<http://agressie-factoren.startpagina.nl>

www.zinloosgeweld.nl

8. Bijlagen

In deze bijlage geven we een vijftal programma's, waarvan er enkele gebaseerd zijn op de gedragstheorie. Daarbij staan de principes van belonen en straffen centraal.

De programma's kunnen alleen zinvol gebruikt worden als ze gecombineerd worden met de andere onderdelen van de algemene aanpak.

Het louter werken met een van deze programma's is niet aan te bevelen omdat daarmee niet voldaan wordt aan de gedachte van de totaalaanpak. Zie daarvoor blz. 72.

U kunt zelf bepalen voor welk programma u kiest of welk programma u het meeste geschikt acht voor het kind. Het gaat daarbij om de volgende programma's:

- Programma 1: werken met afbeeldingenkaart en varianten;
- Programma 2: werken met de time-out;
- Programma 3: verminderen van het uitlachen;
- Programma 4: ter vermindering van het agressiegedrag in groep 3 en 4;
- Programma 5: bijten;
- Programma 6: andermans spulletjes.

Bijlage 8.1 Programma 1: werken met afbeeldingenkaart en varianten

In het nu volgende programma wordt er onder andere gewerkt met beloningen. Bij kinderen met een verharde agressieproblematiek is het aan te bevelen ook inderdaad met deze beloningen te werken. Is het probleemgedrag echter nog niet zo ernstig, dan kunt u de inhoud ook zonder beloningen proberen. Het is onze ervaring dat in een aantal gevallen de kaartjes, systeemkaartjes, de sociale beloning, de hulpmiddelen, het expliciet bespreken en laten zien van het gewenste gedrag alleen al voldoende verbetering geven. Is de verbetering niet blijvend of is het agressiegedrag verhard, dan kunt u ook werken met de beloningen. In het programma komen de volgende zeven stappen voor:

- stap 1: stel het begingedrag vast;
- stap 2: stel het doelgedrag vast;
- stap 3: de afspraak;
- stap 4: de uitvoering;
- stap 5: de afbouw;
- stap 6: de eindobservatie;
- stap 7: de follow-up-observatie.

Stap 1: stel het begingedrag vast

Observeer gedurende enige tijd het gedrag van het kind, zodat u een goed beeld krijgt van het probleemgedrag van het kind. Maak daarbij gebruik van de diagnosemiddelen van blz. 152-154.

Stap 2: stel het doelgedrag vast

Bij het doelgedrag gaat het om de concrete omschrijving van het gewenste gedrag. Bijvoorbeeld:

- zonder problemen met anderen omgaan;
- lief met anderen omgaan;
- niet meer plagen;
- niet meer schelden.

In zijn algemeenheid geven we er de voorkeur aan om het gewenste gedrag in positieve bewoordingen te omschrijven. Bij agressiegedrag is dat vaak niet goed mogelijk als we niet willen vervallen in algemeenheden als 'lief met de andere kinderen omgaan'. Soms zullen we concrete omschrijvingen moeten kiezen als 'niet meer de baas spelen' om toch voor het kind duidelijk aan te geven waar het om gaat.

Duidelijk vertelt u het kind waar u met het kind aan gaat werken. Het is van belang het zelf ook te laten nazeggen wat u van het kind vraagt. Vraag het kind regelmatig wat u afgesproken hebt. Zet het doelgedrag eventueel om in een rijmpje:

Ik doe mijn best,

en zal proberen, anderen slaan, nu af te leren.

Stap 3: de afspraak

Bij het maken van de afspraak gaat het erom vast te stellen wat het kind krijgt als het zich aan de afspraak houdt. Binnen stap 3 komt het volgende aan de orde:

- 3.0 het vaststellen van de beloning;
- 3.1 de afbeeldingenkaart;
- 3.2 agenda en afspraakkaart;
- 3.3 de materiële beloning;
- 3.4 blokjes;
- 3.5 de doe-je-best-strook;
- 3.6 straffen.

3.0 Het vaststellen van de beloning

Bij programma 1 en 2 kunnen we met beloningen werken. Het is daarom nodig inzicht te krijgen in de voorkeur die het kind heeft voor bepaalde dingen of activiteiten. Dat kunt u doen door:

• A. *observeren*: wat vindt het kind leuk om te doen?

• B. *gesprekken*: vraag het kind wat het leuk vindt om te doen op school, welke hobby's het heeft, wat het graag op zijn verjaardag zou willen hebben, welke platenboeken het graag bekijkt, welke boeken het graag leest, enz.

• C. *opschrijven*: het kind kan de dingen die het leuk vindt, ook opschrijven. U kunt het kind bepaalde zinnen af laten maken, bijvoorbeeld:

- De drie leukste dingen om op school te doen vind ik: ...

- Als ikzelf mocht kiezen zou ik graag het volgende op school doen: ...

- Wat ik niet leuk vind om te doen is: ...

- Ik speel graag met: ...

- enz.

	leuk	niet leuk
* even tekenen:		
* even een verhaaltje lezen:		
* een platenboek bekijken:		
* even niets doen:		
* kleuren/verven:		
* een leuk plaatje ontvangen:		
* met lego spelen:		
* een boodschap doen voor:		
* planten verzorgen:		
* een viltstift ontvangen:		
* dieren verzorgen		
* spelen met auto's		
* breien		
* met viltstiften schrijven/tekenen		
* een puzzel ontvangen		
* melk rondbrengen		
* een schrift ontvangen		
*		
*		
*		

- werkblad
- vouwblaadjes
- munten
- insignes
- stripverhaal
- plantje
- stempels
- leuk briefje mee naar huis

activiteiten:

- schriften ophalen
- plaatjes uitknippen
- kleuren of verven
- een half uur zaalvoetbal
- boekjes uitdelen
- verhaal (voor)lezen
- op het bord schrijven of tekenen
- spelen met poppenhuis/-kast
- naast iemand zitten
- boodschap doen
- muziek luisteren
- extra gymnastiek
- lego-spel
- memory
- naar een verhaal luisteren
- planten verzorgen
- vrij werken
- klassengesprek leiden
- werken met de bandrecorder
- klusje opknappen
- platenboek bekijken
- kleien
- lotto's
- gezelschapsspel
- dieren verzorgen
- andere leerling helpen
- niets doen
- naast de leerkracht zitten

U kunt beloningen ook door het kind laten beoordelen op de nu volgende wijze:

Als ik vanmorgen niemand geplaagd heb (of als ik ... punten verdiend heb), wil ik graag:

U stelt zelf voor uw kind zo'n lijst met beloningsmiddelen samen die u in uw situatie verantwoord acht. De zaken die het kind leuk vindt, kunt u door het kind uit laten knippen en in een volgorde leggen van meest geliefd naar weinig geliefd. In het nu volgende geven we nog enkele ideeën voor materiële beloningen:

cadeautjes:

- poppetjes
- schrijfblokje
- kleurtjes
- plaatjes
- kralen
- materiaal om een werkstuk te maken
- fluitje
- sleutelhangers
- knikkers
- boekje
- plakplaatje
- moppen
- beestjes
- potlood
- pen
- vrucht
- bolletje wol
- inkleurtekening

3.1 De afbeeldingenkaart

Op blz. 179 hebben we een afbeeldingenkaart weergegeven. Is het doelgedrag 'zonder slaan met iemand samenwerken' dan kan de afbeeldingenkaart er uitzien als hieronder is aangegeven. U kunt de kaart van blz. 179 kopiëren. Het is aan te bevelen de kaart uit te knippen en op een iets grotere gekleurde kaart te plakken. Op de kaart vult u de naam van het kind in. Het is ook mogelijk dat oudste kleuters en kinderen in groep 3 zelf hun naam opschrijven. Naast de grote pijl hebben we een tekening gemaakt van het gewenste gedrag. In ons geval is dat het lief met elkaar werken zonder ruzie te maken. Naast de kleinere pijl kunt u nogmaals opschrijven wat het gewenste gedrag is. Bij kleuters is dat meestal niet mogelijk. U maakt met het kind nu een concrete afspraak, bijvoorbeeld:

- ik kijk van half tien tot kwart voor tien naar jou. Als je dan steeds lief met ... gespeeld hebt, dan plakken we een plaatje op de afbeeldingenkaart. U kunt daartoe de plaatjes gebruiken van het Dagritmepakket.

naam: jos

Ik doe mijn best en wil proberen anderen slaan nu af te leren

Deze plaatjes bevinden zich aan op pagina 139-140. Als het kind tijdens de werkles zonder slaan gewerkt heeft, laat u het kind een plaatje plakken:

Andere voorbeelden van afspraken zijn:

-als je tijdens het buiten spelen fijn speelt zonder boos te worden, dan mag je weer een plaatje plakken.

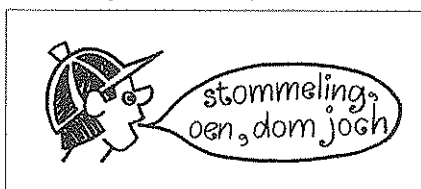
-als je tijdens het lezen niet plaagt, dan mag je een plaatje plakken.

-als je vanmorgen lief bent en niet slaat, mag je een plaatje plakken.

-enz.

Uit deze voorbeelden blijkt dat er verschillende soorten concrete afspraken te maken zijn. Bij het eerste voorbeeld kreeg het kind al een plaatje als het maar een kwartier iemand niet geplaagd had, terwijl we eindigen met een gehele ochtend. Als u met het kind besproken hebt wanneer het een plaatje op de afbeeldingenkaart mag plakken, dan dient u ook nog af te spreken wanneer het kind een beloning krijgt. Als u vindt dat het kind zes door u aangegeven perioden het gewenste gedrag vertoond moet hebben, dan kunt u tegen het kind zeggen dat de gehele onderste rij vol moet zijn. Gaat u met minder akkoord, dan zet u een streep door de hokjes die niet vol hoeven. Het is aan te bevelen in het begin met korte perioden van 15 minuten te werken zodat het kind vlug een reactie ontvangt op zijn gedrag. Zeer geleidelijk bouwt u de agressieloze tijd op. Steeds geeft u duidelijk aan wanneer het kind de beloning ontvangt. Noteer deze afspraak voor kinderen die kunnen lezen, ook op de kaart.

Werkt u met andere vormen van doelgedrag, dan maakt u ook andere tekeningen op de afbeeldingenkaart. Bijvoorbeeld: (voor het schelden)

Het is ook zeer goed mogelijk het kind zelf de tekening te laten maken. Een tiental afbeeldingenkaarten bundelen we tot een boekje dat eventueel ook mee gaat naar huis. Werkt u niet met beloningen, dan kunt u ook zeggen:

'we gaan vandaag eens kijken hoe goed jij met andere kinderen kunt spelen zonder ze te plagen'. Of:

'vandaag moet je eens proberen vier keer een half uur zonder de baas te spelen met anderen samen te werken'. Of: 'wat denk je, hoe vaak zou je vandaag mee kunnen doen zonder iemand te slaan?'

Bij deze voorbeelden gebruiken we geen beloningen, maar gaan we ervan uit dat het louter werken met de afbeeldingenkaart het kind voldoende stimuleert en motiveert.

U kunt de kleine plaatjes ook in twee stukken knippen. Daarmee verdeelt u een onderwijsactiviteit in twee delen. Per onderwijsactiviteit kunt u het gedrag van het kind nu twee keer beoordelen.

3.2 Agenda en afspraakkaart

In plaats van een afbeeldingenkaart kunt u ook gebruik maken van de agenda en afspraakkaart. Is de afbeeldingenkaart te hanteren bij kinderen van 4 tot 8 jaar, de agenda is te gebruiken vanaf groep 4. De werkwijze is dezelfde.

Eerst vult u de afspraakkaart in. Het gewenste gedrag en de beloning worden genoteerd. Zie het voorbeeld op blz. 174. Daarbij vult u tevens de agenda in. Zie blz. 180

Bij de agenda vult u in de eerste rij blokken de onderwijsactiviteiten in. Iedere keer als een kind gedurende die onderwijsactiviteit niet agressief is geweest, mag het een vlagje of een krul plakken.

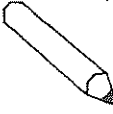
U kunt zo'n onderwijsactiviteit voor het kind ook nog in twee stukken verdelen. Er staan immers twee vakken naast de omschrijving van de onderwijsactiviteit.

Op pagina 180 staan de hulpmiddelen aangegeven. U kunt het blad kopiëren. In plaats van een vlagje of een krul kunt u ook een ander teken bedenken of het kind zelf met een viltstift een teken laten maken in het blad met de blokjes. Dat is ook de reden waarom twee rijen met blokjes leeg zijn.

Bij het werken met de agenda moet het kind dus de gehele periode of de helft daarvan het gewenste gedrag vertonen. Met de kleine plaatjes beoordelen we een onderwijsactiviteit of de helft daarvan.

afspraak-kaart

een afspraak tussen: jaap
en: meester

 als jaap zes plaatjes
in z'n agenda heeft en
dus zes keer niet geslagen
heeft, mag hij een
envelop pakken.

agenda van: jaap
dag/datum: woensdag -15.2

groepslezen		
gymnastiek		
kringgesprek		

3.3 De materiële beloning

In plaats van het werken met de afbeeldingenkaart of agenda kunt u ook werken met verrassingsenveloppen. Spreek met het kind af dat wanneer het tijdens het spelen lief is en niemand slaat het een verrassingsenvelop krijgt.

Een verrassingsenvelop is dan een giro-envelop met daarin een verrassing, bijvoorbeeld:

- een leuk plaatje;
- een sticker;
- een deel van een puzzel;
- een beloning die u geschreven hebt op een kaartje,

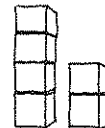
bijvoorbeeld: 'ga maar aan de timmertafel spel', enz. Bespreek dit goed met de klas zodat daarover geen problemen met andere kinderen kunnen ontstaan. Zie voor de materiële beloningen en de activiteitsbeloningen ook het voorafgaande.

3.4 Blokjes

U kunt nu met het kind afspreken dat iedere keer (een kwartier, half uur, les, dagdeel) als het kind het gewenste gedrag vertoont, u een blokje voor het kind neerlegt of op het tafeltje neerlegt. Zelfs dit signaal is voor veel kinderen reeds een beloning en voldoende om hen te motiveren.

Helpt het uitsluitend plaatsen van de blokjes onvoldoende, dan kunt u deze aanpak combineren/ variëren:

- Maak van de blokjes torentjes;
- Spreek van tevoren af dat het kind de beloning krijgt bij (bijvoorbeeld) vier blokjes. Maak op een tafel in het lokaal een torentje van vier stenen en plaats daarnaast, voor iedere keer dat het kind gewenst gedrag vertoont, een blokje:

Het kind ziet nu hoe ver het nog moet. Geleidelijk maken we de toren hoger.

- Als de toren de volgende dag hoger is, kan het kind een beloning krijgen.
- Plak bijvoorbeeld op de blokjes de cijfers vanaf 1.
- Plaats naast de toren(s) de afbeelding van de beloning.

3.5 De doe-je-best-strook (zie voorbeeld onderaan pagina 175)

Bij jonge kinderen is het echter ook mogelijk met zelfcontrole te werken. U gaat daarbij als volgt te werk. U past de werkwijze toe zoals aangegeven in het dagritmepakket. U kopieert daarvoor het blad met de afbeeldingen van de onderwijsactiviteiten. Zie blz. 140. Met deze kaartjes kunt u een 'doe-je-best-strook' maken. U plakt dan een dagritme op een strook, verticaal of horizontaal. Onder of naast ieder kaartje tekent u een rondje of een blokje. Zie het voorbeeld onderaan deze pagina. Heeft het kind gedurende een bepaalde activiteit geen agressiegedrag vertoond, dan wordt er in het rondje bij het dagritmekaartje een plakfiguur geplakt. Het is ook mogelijk om op een andere wijze 'af te tekenen': een stempel, een plakplaatje, kleuren. Het kind houdt op die wijze zijn eigen gedrag bij. De 'doe-je-best-strook' mag het kind mee naar huis nemen. Ieder ingevuld rondje of blokje kan nog weer tot een beloning bijdragen.

3.6 Straffen

Begeleiding vanuit het straffen is alleen mogelijk als u deze benadering combineert met de onderdelen van de algemene aanpak en de totaalaanpak. Hoewel er ethische bezwaren zijn, is de situatie soms zo onhoud-

baar in de klas dat we wel gedwongen zijn om te bezien of het kind gewenst gedrag kan leren met behulp van straffen. Zo hebben we kleuters snel zien veranderen toen de leerkracht de naam van het kind op het bord zette en het kind bij twee kruisjes achter zijn naam niet mee naar buiten mocht om te spelen. Ook hier maakt u weer duidelijke afspraken.

De voorafgaande benaderingen kunt u ook gebruiken vanuit de invalshoek van het straffen. We geven in het kort de toelichting bij de voorafgaande onderdelen:

- 3.0 stel vast wat als straf kan dienen.
- 3.1 Iedere keer als het kind de afspraak overtreedt, wordt dit op de afbeeldingenkaart aangegeven. Bij zes keer of minder, krijgt het kind de straf.
- 3.3 U laat het kind de materiële beloning zien en u spreekt af dat als een kind twee keer plaagt het de beloning niet krijgt en het zelfs straf krijgt.
- 3.4 Geef het kind vier blokjes, Iedere keer als het kind de afspraak overtreedt, neemt u een blokje weg. Als er geen blokjes zijn wordt het kind gestraft.
- 3.5 Met de doe-je-best-strook wordt afgesproken dat bij vier overtredingen het kind de straf krijgt. Slotopmerking: het is de bedoeling dat u een of meer werkwijzen van (3.0) 3.1 t/m 3.6 kiest.

Stap 4: de uitvoering

U bespreekt met het kind (en met de klas) dat er volgens een bepaalde aanpak gewerkt gaat worden. Leg het kind vooral goed uit waarom het nodig is dat er zo gewerkt gaat worden. Maak het kind bewust van zijn gedragsproblemen.

Doe dat op uw eigen wijze, afhankelijk van de sfeer in uw klas en de omgangswijze van u met de groep en met het desbetreffende kind.

Tijdens de uitvoering is het van belang om het ongewenste gedrag van het kind zoveel mogelijk te negeren. Pas als andere kinderen in gevaar komen of als het kind het hele klassengebeuren verstoort, grijpt u in.

Na afloop van een bepaalde van tevoren afgesproken periode beoordeelt u samen met het kind het gedrag. U probeert steeds het kind zelf de periode te laten evalueren. Vraag het kind concreet of het iemand geslagen heeft. Door deze vragende benadering wordt het kind zich steeds meer bewust van zijn eigen handelen en leert het ook beter zijn eigen handelen te sturen.

Als het kind een onjuist antwoord geeft of het niet

weet geeft u uw oordeel. Als het goed is gegaan, dan bent u zeer enthousiast en u vraagt het kind ook wat het ervan vindt dat het zo goed is gegaan.

Ook klasgenoten kunt u dit aan het kind laten vertellen. Als het niet goed is gegaan, wordt u niet boos, maar dan wijst u nog even op de afgesproken beloning.

Stap 5: de afbouw

Zien vooral punt 3.7 van programma 2. Daar geven we ook aan hoe u de begeleiding af kunt sluiten. Van belang is dat u zeer geleidelijk probeert de perioden van niet-agressiegedrag te vergroten. U spreekt steeds langere perioden met het kind af.

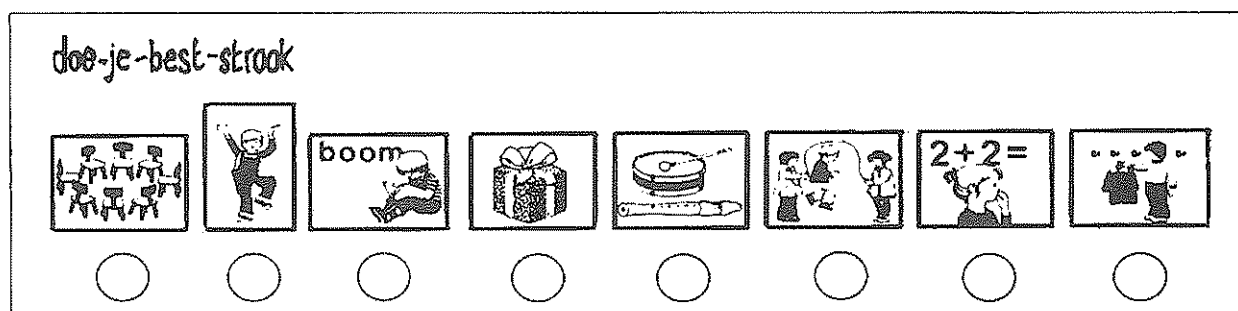
Stap 6: eindobservatie

Sluit de speciale leerlingenbegeleiding af met een observatie gedurende een week en vergelijk de observatiegegevens met de gegevens van de observatie in stap 1.

Stap 7: de follow-up-observatie

Bijvoorbeeld twee maanden na het afsluiten van de begeleiding kunt u het kind weer observeren om te zien of de begeleiding op langere termijn effect heeft gehad.

Onder begeleiding verstaan we dan *niet* uitsluitend het werken met dit programma, maar een aanpak waarvan dit programma, naast vele andere activiteiten, slechts een onderdeel is.

Bijlage 8.2 Programma 2: werken met de time-out (in afzondering)

Stap 1: stel het begingedrag vast

Observeer gedurende een week het gedrag van het kind en turf de hoeveelheid agressiegedrag. Maak gebruik van de observatielijst op pagina 35.

Stap 2: stel vast wat het doelgedrag is

De eis dat een kind met een grote mate van agressiegedrag geheel agressievrij wordt, is niet reëel. Wel kunt u streven naar agressievermindering. Als het kind op dit moment dertig keer agressiegedrag vertoont, dan kan een vermindering tot vijf a twee keer een einddoel zijn.

Stap 3: de speciale begeleiding

Op de nu volgende wijzen kunnen we het kind het gewenste niet-agressiegedrag aanleren. U kunt een keuze maken uit de onderstaande begeleidingsmogelijkheden.

U bepaalt zelf wat u acceptabel en uitvoerbaar acht. Bespreek iedere aanpak van tevoren met het kind zodat het kind weet wat er gaat gebeuren en wat er van haar/hem verwacht wordt.

3.1 Negeren

Het komt nogal eens voor dat agressiegedrag een onderdeel is van een veel algemener probleem, namelijk 'aandacht trekken'. Zie pagina 86 over de visie vanuit de Individual Psychologie.

Negeer dan ook 'iedere' vorm van aandacht vragen van het kind. Als het kind terecht aandacht vraagt (bv. naar het toilet moeten) kunt u erop ingaan, in de andere gevallen wordt het aandacht trekken genegeerd. Ook het agressiegedrag wordt genegeerd.

Pas als er fysiek letsel dreigt of als het klasgebeuren ernstig verstoord wordt, kan er ingegrepen worden. Als u kiest voor het negeren, dan moet u dit zeer consequent doen omdat het anders zelfs af te raden is. Nadat u begint te negeren, treedt er over het algemeen een verergering van het gedrag op. U moet dan proberen hier doorheen te komen zodat daarna het effect van het negeren mogelijk wordt.

3.2 In afzondering plaatsen

1 In afzondering bij agressiegedrag

Deze aanpak dient u vooral toe te passen als klasgenoten aandacht schenken aan het agressiegedrag van het kind en als aandacht trekken een algemeen probleem is van het kind.

U kijkt zo vaak als u kunt (en dat kan niet altijd) naar het kind. Bij agressiegedrag zegt u steeds weer dezelfde zin tegen het kind: '... ophouden, dit mag je niet doen, je gaat even naar het kamertje/ de gang om rustig te worden.' Deze zin gebruiken we standaard iedere keer als we ingrijpen. Voor de afzonderingsruimte kunt u ook een andere plaats kiezen. Het is ook mogelijk het kind *niet* in de afzonderingsruimte te brengen als het kind het agressiegedrag stopt als u

zegt: '... ophouden, dit mag je niet doen.'

Bij verharde vormen van agressiegedrag kunt u echter beter wel de afzondering toepassen. Het kind wordt naar de afzonderingsruimte gebracht zonder dat u verder nog iets tegen het kind zegt en zonder dat u boos kijkt.

Het kind wordt genegeerd op weg naar de afzonderingsruimte. Het kind blijft drie minuten in afzondering. Na deze afzonderingstijd wordt het kind opgehaald en begroet met de zin: 'Ga nu maar weer rustig naar de klas.' Geef het kind verder geen aandacht.

2. Niet meer negeren, maar onmiddellijk in afzondering

Het is mogelijk dat het negeren van het gedrag van het kind door de leerkracht tot gevolg heeft dat het kind toch nog genoeg aandacht krijgt van de medeleerlingen.

Deze aandacht van de medeleerlingen kan het gedrag in stand houden.

De consequente benadering is dan ook bij iedere vorm van agressiegedrag in te grijpen en het kind in afzondering te plaatsen zoals we in het voorafgaande aangaven.

3. In afzondering bij een voorbode

Het kind wordt in afzondering gezet bij elk gedrag dat een voorbode is van agressiegedrag, zoals dreigen met slaan, verbale agressie, enz.

Het plaatsen in afzondering dient altijd gecombineerd te worden met het belonen van het gewenste gedrag.

3.3 Belonen van het gewenste gedrag

We geven een aantal mogelijkheden:

A. Sociale beloning

Als het kind geen agressiegedrag vertoont, gaat de leerkracht naar het kind toe en looft en prijst het kind. Het gaat er dan om het niet-agressiegedrag toe te schrijven aan de capaciteiten van het kind: 'zie maar, je kunt wel rustig spelen,' 'wat heb je toch goed je best gedaan om geen ruzie te maken,' '... (klasgenoot) vindt het ook fijn dat je zo leuk met hem speelt.'

Laat andere kinderen het kind ook belonen door te vertellen dat ze het fijn vinden dat het kind niet agressief is. 'Wat vind jij er nu van dat ... zo fijn met je speelt?'

B. Sociale en materiële beloning

Naast de onderstaande vormen van materieel belonen dienen de sociale beloningen gegeven te worden. Een aantal mogelijke vormen van materieel belonen zijn:

-b.1 Ieder half uur (kwartier, uur, halve dag, hele dag) dat het kind *niet* in afzondering is geplaatst, wordt genoteerd op een goed-gedrag-kaart:

goed-gedrag-kaart

afspraken: * een half uur niet op de gang: één streepje /
 * bij zes streepjes #1 mag je 15 minuten wat voor
 jezelf doen

dinsdagmorgen: #1 1, 1

Noteer op deze kaart tevens waarvoor verdiend wordt en wat nodig is om een beloning te krijgen. Hang deze kaart zichtbaar op. Van tevoren is met het kind afgesproken dat het bij een bepaalde hoeveelheid turven wat ontvangt. Bv. bij 5 turven:

- een klusje doen;
- zelf wat kiezen gedurende 15 minuten;
- een boekje cadeau.

Zie voor beloningsmogelijkheden programma 2 onder punt 3.0. Vraag het kind wat het als beloning wil. In plaats van turven kunnen we het kind ook een plaatje laten plakken of een afdruk met een stempel laten maken, of fiches laten leggen, blokken laten stapelen, strikjes aan een koord, enz. Let er in het begin op dat het kind ook daadwerkelijk succes zal hebben. Het gewenste gedrag moet wel voor kunnen komen. De eis van een halve dag agressievrij kan in het begin te hoog zijn. Als we weten dat het kind wel 15 minuten niet-agressief kan zijn, dan beginnen we op dat niveau. Hetzelfde geldt voor de hoeveelheid punten die nodig is om de beloning te verdienen. Zorg ervoor dat het kind de beloning de eerste keer ook inderdaad ontvangt. Andere vormen van belonen zijn:

- het kind ontvangt een beloning als het meer turven (plaatjes, stempels) had dan de vorige dag. We kunnen dit in een grafiek zetten voor het kind.
- het kind kan de scoring ook zelf bijhouden in een boekje. Het is ook mogelijk het doelgedrag in fasen op te bouwen, iedere keer krijgt het kind een beloning als er een fase is bereikt. De fasen noteren we (voor kinderen die kunnen schrijven) in een 'dit-kan-ik-al-boekje'. Neem blz. 185 en 186 en maak daarmee een dit-kan-ik-al-boekje. In de 5 stappen van het dit-kan-ik-al-blad kunt u de volgende opbouw noteren:
- stap 1: niet meer dan 8 keer slaan;
- stap 2: niet meer dan 6 keer slaan;
- stap 3: niet meer dan 4 keer slaan;
- stap 4: niet meer dan 2 keer slaan;
- stap 5: niet meer dan 1 keer slaan.

• Een mogelijkheid is ook om het kind ieder dagdeel dat het goed gaat een plaatje o.i.d. te geven. Iedere turf/plaatje/fiche/enz. is een minuut iets leuks doen. Het kind kan dit opsparen voor het eind van de week.

• Het kind kan ook een beloning voor de hele klas verdienen. Als het kind een bepaalde hoeveelheid plaatjes (stempel, turven) heeft, ontvangt de hele klas

een beloning. Bepaal eerst samen met de hele klas wat men als beloning wil. De beloning kan per dag of per week plaatsvinden. In plaats van het afspreken of samen bepalen van een

beloning kunt u ook met een verrassingsdoos werken. De kinderen weten nu niet wat de beloning is aan het eind van de week. In een mooie doos met een strik eromheen bevindt zich de verrassing (kleine cadeautjes, surprises).

b.2 Ieder kwartier als het kind niet agressief is geweest, zet de leerkracht op de zichtbaar opgehangen verdienkaart een turf (of er wordt een stempel, fiche, blokje of strikje geplaatst). Ging het bij b.1 om het belonen voor het niet-in-afzondering geplaatst zijn, nu wordt het kind niet meer in afzondering geplaatst, maar wordt het niet-agressieve gedrag in de klas beloond. Alle bovenstaande variaties op het belonen kunnen we toepassen.

b.3 Het is ook mogelijk de afbeeldingenkaart van programma 1 te gebruiken. Zie voor de werkwijze 3.1 op blz. 172 en verder. Naast de grote pijl tekent u dan een kind of het kind bij de deur. Gebruikt u de kaart als beloning, dan gaat het bijvoorbeeld om het aantal keren dat het kind niet uit de klas is geplaatst. Gebruikt u de kaart in het kader van het werken vanuit een straf, dan gaat het erom hoe vaak het kind wel buiten de klas is geplaatst. We geven een voorbeeld:

Opmerkingen over het belonen

- Beloon zo snel mogelijk na het gewenste gedrag. Wacht dus niet met het belonen.
- Beloon consequent, dus niet de ene keer wel en de andere keer niet.
- Varieer de beloningen. Vertel het kind duidelijk waarvoor het beloond wordt. Vraag ook aan het kind waarom het beloond wordt.

naam: _____

→

→

→

→

→

3.4 Boete

Gum een streepje weg als het kind wel agressief gedrag vertoont. (Of haal een stempelafdruk, fiche, blokje of strikje weg.)

U kunt het ook weg halen als het kind weer in de afzondering moest. Praat er wel van tevoren over en geef de boete direct en zeer consequent. Zorg ervoor dat er genoeg beloningsstreepjes (stempels, strikje of blokjes) zijn om er wat weg te kunnen nemen. Geef het kind er eventueel eerst vijf.

3.5 Imitatie

(Te gebruiken naast de bovenstaande benaderingen.)

U kiest klasgenoten die geen of nauwelijks agressiegedrag vertonen en waar het kind sympathie voor heeft. Deze kinderen belonen we sociaal als zij het gewenste gedrag (niet-agressief zijn) vertonen.

3.6 Bemoedigingsbriefjes

De leerkracht schrijft regelmatig briefjes aan de ouders waarin aangegeven wordt hoe goed het kind zijn best doet om niet agressief te zijn. Schrijf in deze briefjes tijdens welke activiteiten het kind gewenst gedrag vertoonde. Laat de ouders uitvoerig aandacht besteden aan de inhoud van deze briefjes.

3.7 Afsluiten van de begeleiding

• Zelfcontrole

Het is belangrijk om het kind steeds meer zelf bij te laten houden hoe vaak het agressiegedrag vertoonde. Bij oudere kinderen is dit goed mogelijk. Het kind observeert het eigen gedrag en geeft zichzelf de punten. We geven een aantal mogelijkheden:

Het zelf invullen bevordert ook het verantwoordelijkheidsgevoel.

dinsdagochtend: slaan trappen nare dingen zeggen	] ja/nee dan: 3 ptn.
dinsdagmiddag: slaan trappen nare dingen zeggen	
totaal: _____	

• Aankondigen dat de materiële beloning op den duur wegblijft

Leg voor het kind duidelijk en zichtbaar vast dat de materiële beloning op den duur wegblijft. Geef de fasen in de beloning aan in een 'dit-kan-ik-al-boekje'. We geven onderstaand een voorbeeld m.b.v. van de stappen van pagina 186.

Voor jonge kinderen die niet kunnen lezen, is deze

aanpak niet te gebruiken. Jonge kinderen zult u dit veelal mondeling mee moeten delen.

• Zo nu en dan belonen

Ga, als het gedrag verbetert, geleidelijk over tot het zo nu en dan belonen. Geef niet iedere keer meer een complimentje.

Stap 4: eindobservatie

Sluit de speciale leerlingenbegeleiding af met een observatie gedurende een week en vergelijk de observatiegegevens met de gegevens van de observatie in stap 1.

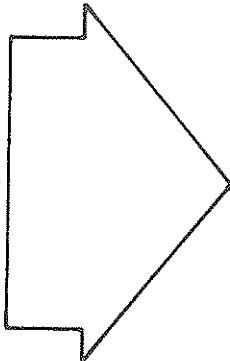
Stap 5: de follow-up-observatie

Bijvoorbeeld twee maanden na het afsluiten van de begeleiding kunt u het kind weer observeren om te zien of de begeleiding op langere termijn effect heeft gehad.

Onder begeleiding verstaan we dan *niet* uitsluitend het werken met dit programma, maar een aanpak waarvan dit programma, naast vele andere activiteiten, slechts een onderdeel is.

De afbeeldingenkaart

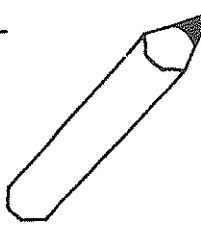
naam: _____

--	--	--	--	--

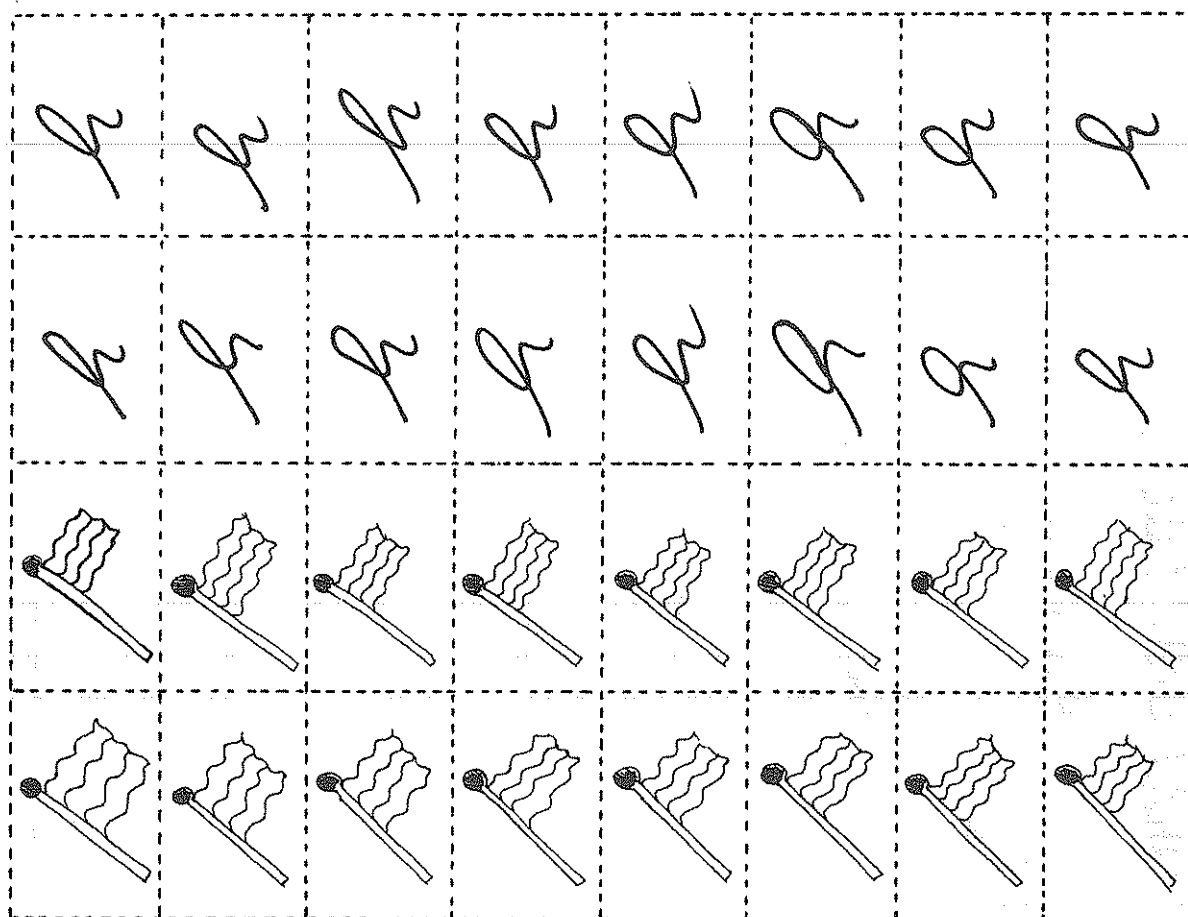
afpraak-kaart

een afspraak tussen: _____
en: _____

--	--	--	--	--	--	--	--

agenda	van: _____							
	dag/datum: _____							
	1	2	3	4	5	6	7	

Bijlage 8.3 Programma 3

Verminderen van het uitlachen

Er zijn kinderen die klasgenoten zo veelvuldig uitlachen dat het hinderlijk is voor deze klasgenoten en vaak ook storend werkt op het onderwijsgebeuren. In zo'n geval is het nodig gericht te werken aan de vermindering van het uitlachen. Twee benaderingen staan bij de nu volgende aanpak centraal, namelijk het verbeteren van het inlevingsvermogen en een beloningensysteem.

Werkwijze

1. Vermenigvuldig pagina 179, de plaatjes van het dagritmepakket en pagina 140 met de afspraakkaarten.
2. Op pagina 179 vindt u een kaart, die als volgt kan worden ingevuld:

Ga nu te werk zoals weergegeven in Programma 2 op pagina 176. In plaats van aan terugdringen van de agressie wordt nu aan verminderen van het uitlachen gewerkt. Voor iedere activiteit waarbij het kind niemand heeft uitgelachen wordt een kaartje geplakt in een vakje onder aan het blad. Als de rij vol is, krijgt het kind een beloning. Begin bijvoorbeeld bij de kringactiviteiten en voer de aanpak later ook uit bij andere activiteiten.

Aanvullingen

Bij deze aangepaste aanpak van de begeleiding van kinderen met agressiegedrag is het mogelijk andere benaderingen toe te voegen.

1. Bespreek deze aanpak eerst uitvoerig met het kind, zodat het weet wat er gaat gebeuren en waarvoor dat nodig is.
2. Hanteer heel vaak het rijmpje:
*Iemand uitlachen is niet fijn,
want dat doet hem toch wel pijn.*
3. Bespreek het thema uitlachen ook met de gehele groep. Doe dat bijvoorbeeld aan de hand van een verhaal.

U kunt gedurende enkele dagen verhalen vertellen waarin kinderen worden uitgelachen.

Enkele mogelijkheden:

- uitlachen om een verspreking;
- uitlachen als iemand valt/pijn heeft;
- uitlachen als iemand iets niet weet;
- uitlachen om kleding;
- uitlachen om meegebrachte spullen;
- uitlachen om gemaakt werk. Bekijk waarom het kind vaak iemand uitlacht en maak daar een verhaal over. Laat in het verhaal een kind iets doen en laat een ander kind dat kind uitlachen. Daarna is in het verhaal van belang:
 - aan te geven hoe dat uitgelachen kind zich voelt;
 - aan te geven dat veel klasgenoten het ook niet nodig vinden dat iemand daarom uitgelachen wordt;
 - aan te geven dat u het uitlachen in de klas niet accepteert.

Vertel de volgende dag weer zo'n verhaal en vraag de kinderen of ze weten hoe het uitgelachen kind zich voelt. Vraag ook of het nodig is iemand daarom uit te lachen. Vraag ook of uitlachen op school mag en vraag de

kinderen of zij wel eens worden/ werden uitgelachen en hoe ze zich toen voelden. Vraag ze ook hoe je beter kunt reageren als iemand zoiets overkomt. Doe dit gedurende een gehele week, zodat het thema uitlachen indruk maakt. Let speciaal op het kind dat u gaat begeleiden, corrigeer in het bijzonder de uitingen van dat kind en maak het duidelijk dat het uitlachen niet leuk is voor de ander en ook helemaal niet nodig. Bekijk ook of het mogelijk is het kind bewust te maken van zijn eigen gevoelens als het wordt uitgelachen.

19 oktober 2004

Ouders elkaar te lijf tijdens wedstrijd kind

Uit de hand

Dit seizoen lijkt de situatie helemaal uit de hand te lopen. Na slechts vijf speelweekenden staat de teller van het aantal gestaakte duels reeds op 76. „Meer dan de helft van wat we over het hele seizoen 2003-2004 haalden”, aldus een veronturste Ronald Korthagen, manager van het District Oost.

De KNVB Oost had bij het begin van het seizoen reeds een alarmerende brief gestuurd naar alle 570 verenigingen, waarin aandacht werd gevraagd voor het fenomeen. „Maar het lijkt wel of de brief een averechts effect heeft”, aldus Korthagen. Vandaar dat tijdens de najaarsvergadering van volgende week crisisbe- raad wordt gehouden.

Waar het bij pubers meestal de spelers zelf zijn die voor problemen zorgen, zijn het bij de jongste voetballertjes vaak de ouders en begeleiders die de vlam in de pan doen slaan.

Bijlage 8.4 Programma 4

Programma ter vermindering van het agressiegedrag in groep 3 en 4 (en eventueel hoger)

Dit programma is te gebruiken in groep 3 vanaf januari. Sommige woorden zijn voor deze kinderen nog wel wat moeilijk, maar de leerkracht kan ze dan voorzeggen. Het programma is bedoeld voor groepen waarin te veel agressiegedrag voorkomt en waarbij de algemene aanpak van het voorafgaande te weinig effect heeft gehad. Het gaat om een groepsgerichte aanpak. Deze aanpak kan het begin zijn van een speciale begeleiding, eventueel gevolgd door een individueel gerichte begeleiding met behulp van de inhoud van het alfabetblad agressiegedrag.

Vooropmerkingen

Uit onderzoek is ons gebleken dat de volgende thema's sterk bij kinderen leven. Het gaat daarbij om ideeën die kinderen zelf hebben om agressie te verminderen:

- bij conflicten/geplaagd worden onmiddellijk naar de leerkracht gaan;
- anderen niet helpen als ze vechten;
- geen ruzie beginnen over iets dat per ongeluk gebeurt;
- niet steeds aan vroegere ruzies denken (veel kinderen beginnen een ruzie en denken dat ze dat mogen omdat ze aan vroegere ruzies denken);
- niet iemand pesten omdat je het huilen van die ander leuk vindt;
- iemand niet plagen vanwege een 'gekke' broek of ander kledingstuk;
- ervan uitgaan dat schelden niet zeer doet;
- weten wat gewenst gedrag is;

- weten hoe een groepje kinderen dat leuk samen aan het spelen en werken is zich gedraagt;
- niet zo gauw denken dat je geplaagd wordt.

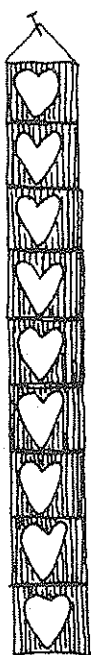
Opzet

Het programma bestaat uit vier onderdelen:

- een punten(harten)telling;
- een strak controlesysteem buiten en binnen;
- de tien thema's;
- het schoolpleinspel.

1. Een punten(harten)telling

Tel gedurende enkele dagen de hoeveelheid conflicten, plagerijen, ruzies en klachten over kinderen en vechtpartijen. Stel dat er gemiddeld tien conflicten per dag voorkomen. Hang dan tien hartjes aan de muur.

Kopieer daarvoor de hartjes die zijn weergegeven op pagina 184. (Vertel de kinderen eerst dat hiermee drie weken zal worden gewerkt). De opbouw is dan zoals links onderaan is weergegeven.

Eerste week:

Iedere keer dat er een conflict, plagerij, ruzie of klacht over iemand is, neemt de leerkracht een hartje weg. Doe dit zeer consequent, zonder boos te worden. Wat ook effect kan hebben is het laten wegnemen van het hartje door het kind dat de ruzie heeft veroorzaakt. Leer de klas het rijmpje:

*Eén hartje moet nog hangen hoor,
dan gaat de beloning door.*

Spreek met de groep af wat ze graag aan het eind van de dag willen doen en noem dan de beloning. Doe dit een week lang. Hang 's woensdags een hartje minder neer en vrijdags ook.

Tweede week:

Nu worden de aan het eind van de dag overgebleven hartjes bewaard. Eén hartje is één minuut genieten van de beloning. De beloning vindt op vrijdagmiddag plaats. Hang iedere dag de overgebleven hartjes op een centrale plaats, zodat de kinderen kunnen zien hoe ze 'sparen'.

Leer het rijmpje:

*Als er veel hartjes zijn,
wordt het vrijdagmiddag fijn.*

Ook nu is een consequente aanpak onmisbaar.

Derde week:

Nu wordt er ieder dagdeel een hartje opgehangen als dat dagdeel zonder ruzie/conflicten/klachten is geweest, ieder hartje is vijf minuten een beloningsactiviteit op vrijdag. Op de vrijdag van deze derde week zegt u dat de kinderen nu groot genoeg zijn om zonder hartjes lief met elkaar om te gaan. U kunt deze aanpak variëren. De eerste week kunt u bijvoorbeeld verlengen en dan steeds minder hartjes neerhangen. Ook de tweede week kunt u indien nodig verdubbelen.

2. Een strak controlesysteem

Let buiten en binnen nu meer op dan gewoonlijk en grijp zo nodig onmiddellijk in. Probeer ruzies te zien aankomen en wees uitbarstingen voor. Straf ook duidelijk, bijvoorbeeld door iemand naar binnen te sturen als er buiten ruzies zijn; leg dan een stapel werk neer en laat het kind dat werk maken. Doe dat zeer consequent. Spreek ook af dat kinderen altijd bij de leerkracht terecht kunnen als ze geplaagd of bedreigd worden. Kinderen willen dat graag. Zorg ervoor dat ze daarvan op aan kunnen.

3. De tien thema's

Bij de vooropmerkingen zijn tien thema's weergegeven die erg bij kinderen blijken te leven. In de ko-

mende tien weken staat steeds een ander thema centraal.

Thema 1: bij conflicten/geplaagd worden onmiddellijk naar de leerkracht gaan

Gedurende een week wordt daarover iedere dag even gesproken. De leerkracht bespreekt alle conflicten en spoort kinderen aan bij hem te komen. Ook als de leerkracht ziet dat een bepaald kind dat niet doet, wordt dat besproken. Voor dit thema is een verhaal samengesteld met de titel *Meteen naar de juf*. Zie pagina 188. De werkwijze is als volgt.

Op maandag krijgen alle kinderen het verhaal en:

- de kinderen lezen het verhaal voor zichzelf;
- het verhaal wordt klassikaal gelezen;
- het verhaal wordt nabesproken:
 - wat vinden jullie ervan,
 - hoe is dat bij ons;
- de leerkracht vertelt de groep dat er de komende week speciaal aan dit thema gewerkt gaat worden;
- de groep leert ook het bijbehorende rijmpje, dat die week steeds zal worden herhaald:

Als er iets fout gaat,

weet de juf wel raad.

(Of: ...weet de meester raad.)

Thema 2: anderen niet helpen als ze vechten

Voor dit project is een verhaal samengesteld met de titel *Het loopt uit de hand*. Zie pagina 187.

Het rijmpje is:

Als er twee vechten, nee,

bemoei je er dan niet mee!

Zie voor uitvoering thema 1.

Thema 3: niet naar aanleiding van iets dat per ongeluk gebeurt een ruzie beginnen

Zie pagina 189 met het verhaal *O, pardon*.

Het rijmpje is:

O, pardon, doet het pijn?

Dat had niet zo moeten zijn.

Zie voor de uitvoering thema 1.

Thema 4: niet steeds aan vroegere ruzies denken

Zie voor de uitvoering thema 1. Het verhaal is *Zand erover* op pagina 190. Het rijmpje is:

Zand erover, moet je weten,

is een ruzie gauw vergeten.

Thema 5: niet iemand pesten omdat je het huilen van die ander leuk vindt

Zie voor de uitvoering thema 1. Spreek over het inlevingsvermogen en keur het plezier hebben om verdriet van anderen af. Het te gebruiken verhaal heet *Plagen*, zie pagina 191.

Het rijmpje is:

Plagen gaan we staken,

Nu gaan we vrienden maken.

Thema 6: iemand niet plagen vanwege een 'gekke' broek of ander kledingstuk

Zie voor de uitvoering thema 1. Het verhaal is *Een mooie broek* op pagina 192. Het rijmpje is:

Over kleren mag je praten,

maar het plagen moet je laten!

Thema 7: schelden

Zie voor de uitvoering thema 1. Praat over soorten schelden en over het waarom. Wanneer gebeurt het op school? Zie het verhaal *Mopperpot* op pagina 193.

Het rijmpje is:

Schelden doet geen pijn, maar het is toch niet fijn.

Thema 8: wat is gewenst gedrag?

Zie voor de uitvoering thema 1. Het verhaal is *Die jongen is aardig* op pagina 194. Het rijmpje is:

Een aardig kind wil iedereen als vriend!

Thema 9: hoe gedraagt zich een groepje kinderen dat leuk samen aan het werk is?

Zie voor de uitvoering thema 1. Zie het verhaal *Het gaat goed* op pagina 195.

Het rijmpje is:

Wat je samen doet,

gaat vaak heel goed.

Het gaat er nu om kinderen bewust te maken van gewenst gedrag dat ze vertonen. Kinderen leren veel van de momenten waarop ze het goed doen. Wijs de groep erop en laat iedereen even stoppen, zodat iedereen zich bewust wordt van de momenten van gewenst gedrag. Vraag de kinderen ook wat ze er nu van vinden dat alles goed gaat en hoe het komt dat het goed gaat.

Thema 10: niet zo gauw denken dat je geplaagd wordt

Zie voor de uitvoering thema 2. Het verhaal is *Niet overal op ingaan*. Zie voor dit verhaal pagina 196.

Het rijmpje is:

Denk steeds maar weer:

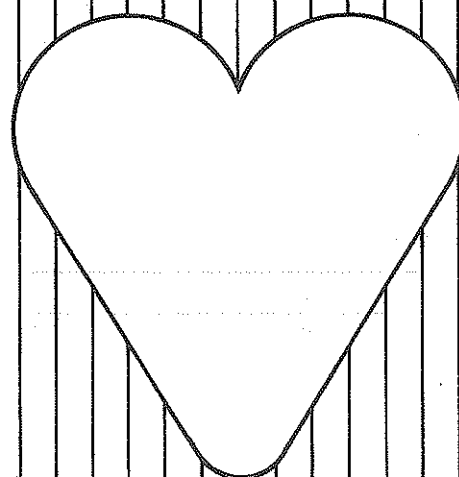
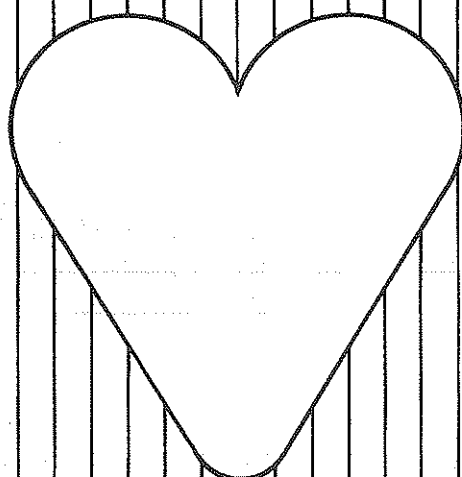
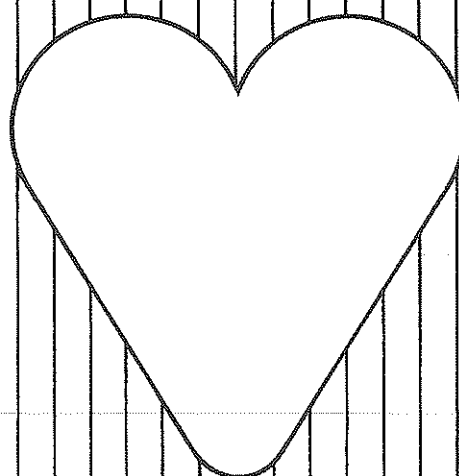
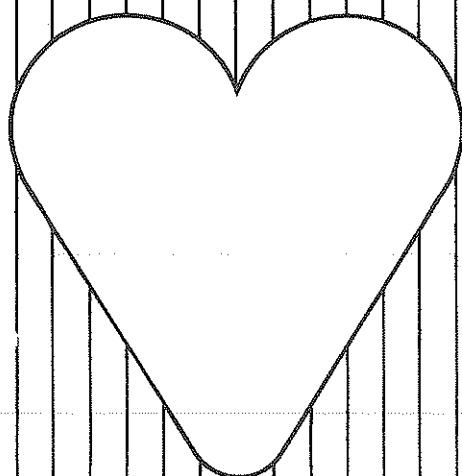
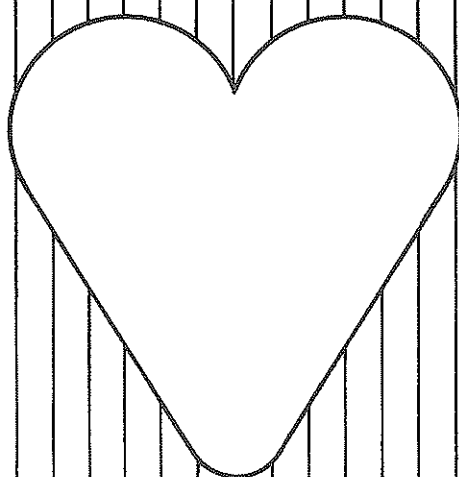
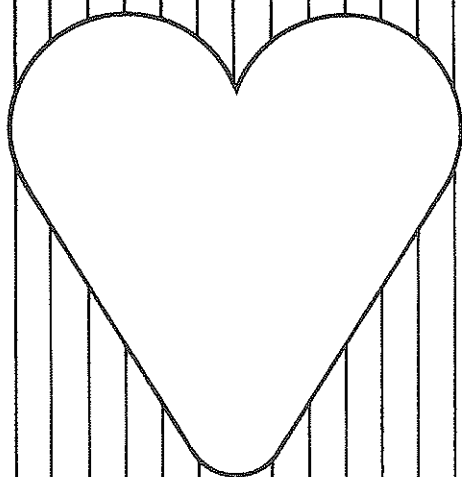
plagen doet niet zeer.

De totaalaanpak

Het is de bedoeling dat de drie eerder genoemde activiteiten worden gecombineerd, namelijk de punten (harten)telling, het strakke controlesysteem en de tien thema's. U hebt dan een aanpak voor tien weken, aangevuld met inhouden uit dit orthobeeld. Aan te bevelen is aan het begin van ieder dagdeel de kinderen te herinneren aan het weekthema. Vraag eventueel ook naar het rijmpje.

4. Het Schoolpleinspel

Laat de kinderen ook zo nu en dan met het Schoolpleinspel spelen. kopieer het spel voor iedereen. Zie pagina 197.

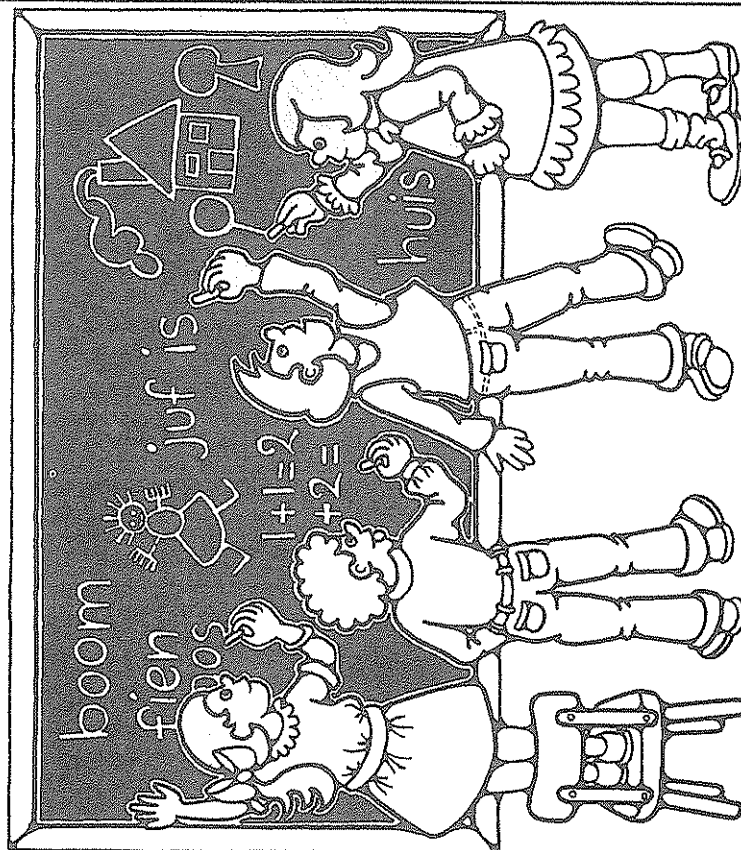

Het 'dit-kan-ik-al-boekje' van:

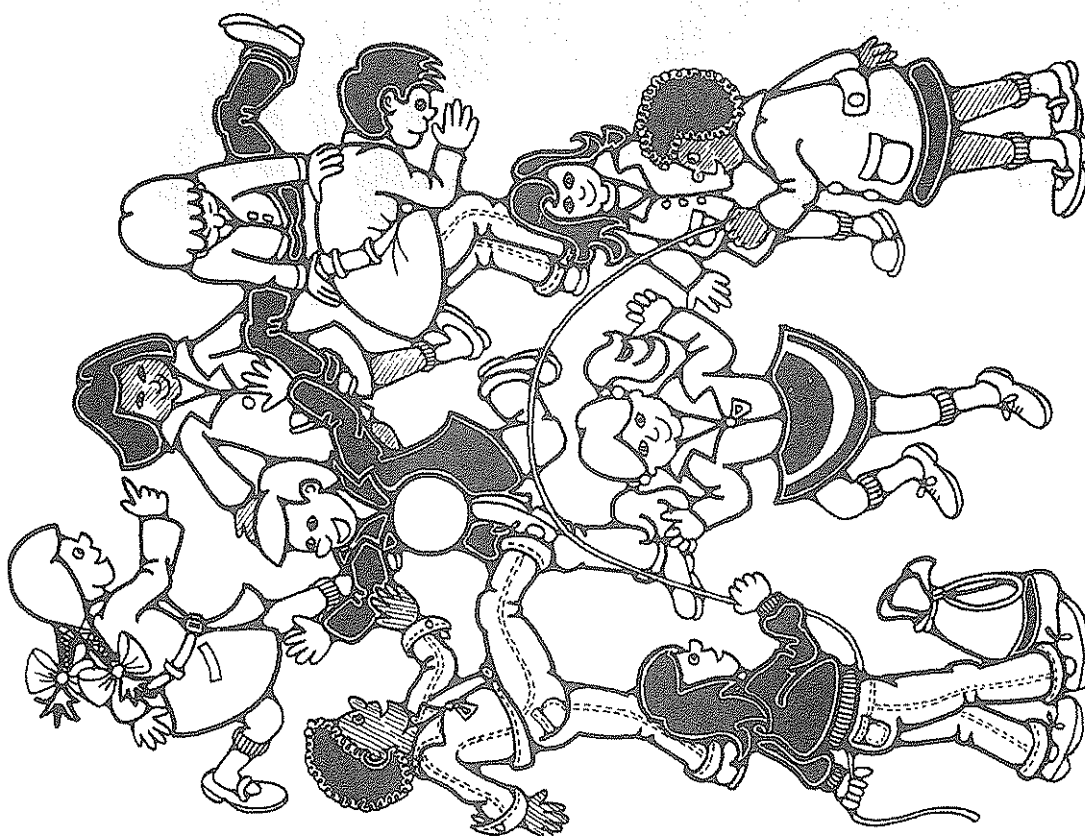
Naam: _____

Klas/groep: _____

Teken hier je eigen
pasfoto.

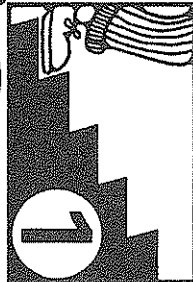
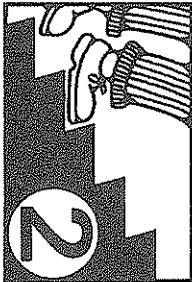
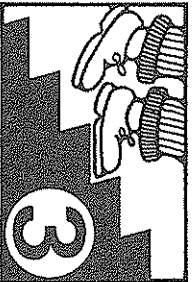
← hier vouwen

Dit-kan-ik-al-blad nr: _____

Vorderingen op het gebied van: _____

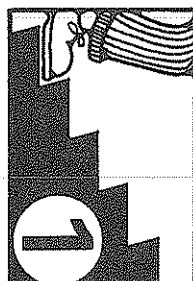
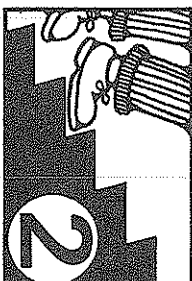
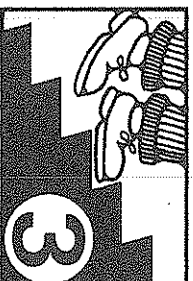
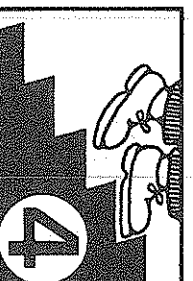
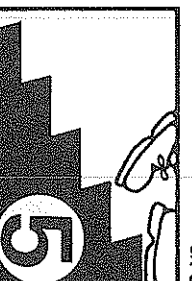

 1	 2	 3
□	□	□

aftekenhokjes →

Dit-kan-ik-al-blad nr: _____

Vorderingen op het gebied van: _____

 1	 2	 3	 4	 5
□	□	□	□	□

aftekenhokjes →

Het loopt uit de hand

Jaap en Jos zijn in het zand.

Jaap maakt een berg en Jos een weg.

Jos rijdt op de weg en op de berg. De berg gaat stuk. Jaap wordt boos op Jos. Dat mag niet, Jos.

- 5 Ik doe het toch, zegt Jos. Jaap wordt boos en gooit met zand.

Pim ziet het en gaat er heen.

- 10 Dat is niet lief, Jos, zegt Pim. Pim gooit nu ook met zand.

Nu hebben Els en Ans er ook last van.

De ruzie is nu erg groot.

Jos begon met de ruzie met Jaap.

- 15 Toen kwam Pim en nu zijn Els en Ans er ook al bij. Dat is niet zo leuk, want nu kun je niet meer fijn in het zand zijn.

Daar komt juf aan.

- 20 Juf hoort over de ruzie.

Ze zegt tegen Pim: Als Jos en Jaap ruzie hebben, mag je niet meedoen.

Dat is hun zaak.

Als jij ook meedoet, loopt het uit de hand.

- 25 De ruzie wordt dan heel groot.

Pim weet het nu goed. Als er twee of meer ruzie hebben, doet hij niet meer mee.

De ruzie wordt dan heel groot.

- 30 En op het plein is het dan niet meer leuk.

Luc Koning

Meteen naar de juf

Oei! daar gaan de knikkers van Jaap.

Tik-tik-tik, ze rollen weg.

Jaap bukt zich en raapt wat op.

Kees en Miep helpen ook.

5 Kees ziet een knikker bij zijn schoen.

Is die nou van mij? denkt Kees.

Jaap komt naar Kees en roept: Geef hier!

Die is van mij, zegt Kees.

Niet! Van mij! roept Jaap.

10 Maar ik heb er ook zo een!

Geef hier! gilt Jaap en schopt.

Au! gilt Kees en schopt ook.

Dan slaat en schopt Jaap heel hard.

Kees pakt Jaap en gooit hem op de grond.

15

De juf komt eraan en haalt ze uit elkaar.

Wat is er toch? vraagt ze.

Jaap zegt: Kees pikt en hij slaat!

Jij schopt ook en die knikker is van mij!

20 De juf pakt de knikker en zegt:

Als iemand begint met slaan of schoppen,
kom je meteen bij mij. Speel nu maar
fijn verder. Echt fijn!

Opeens zegt Kees:

25 Hij was van Jaap. De mijne is hier!

De knikker zat in zijn zak.

Anneke de Groot

O, pardon

- De school gaat uit. An pakt haar jas.
Ze wil snel naar huis. Thuis is tante Toos.
Tante Toos komt niet zo vaak.
An stoot met haar arm tegen Miek.
- 5 Au! gilt Miek en pakt haar hoofd.
 Au! Je slaat me! Raar kind!
 Poe! je bent zelf raar. An duwt Miek.
 Miek duwt An. Boem, An ligt op de grond.
- 10 Daar komt tante Toos aan.
 Hoi An! Waarom lig je?
 Miek duwt me!
 Miek zegt: An duwt mij! Zij begint.
 En ze geeft me een klap.
- 15 Heus niet expres hoor, Miek! Ik zag je niet.
- Ach, zegt tante Toos, dan zeg je toch: pardon.
 Pardon, ik zag je niet! Dan heb je toch
 geen ruzie.
- 20 O ja, zegt An. Pardon, Miek.
 Miek lacht weer.

Anneke de Groot

Zand erover

Els en Ans gaan uit school.

Daar zien ze Toos.

Els zegt: Ik ben boos op Toos, want Toos was gisteren niet lief. Ik was op het plein en Toos

5 stoot mij aan. Ik viel.

Ik was boos op Toos. Toos liep veel te hard.

Ik ben nog steeds boos op Toos.

Nu zie ik Toos en ik geef haar een klap.

10 Els doet wat ze zegt.

Toos komt blij uit school en dan geeft Els haar een klap.

Toos zegt: Ik deed niets. Toch sla je mij.

15 Waarom doe je dat?

Els zegt: Ik ben nog steeds boos op je.

Maar dat is toch voorbij, zegt Toos.

Nee, zegt Els. Dat vergeet ik niet.

20 Daar is juf.

Toos zegt wat Els deed.

Dat is niet leuk, Els, zegt juf. Als je ruzie had, moet je er niet mee doorgaan.

Zeg na een ruzie: Zand erover.

25 Dat gaan we nu ook doen. Na een ruzie denk je daar niet meer aan.

Vergeet een ruzie maar en begin opnieuw.

Als je over een ruzie praat, is het voorbij.

Als je het kind ziet met wie je ruzie had, denk je

30 niet meer aan die ruzie.

Zeg maar: Zand erover.

Luc Koning

Plagen

Tim mag zijn nieuwe trui aan.

Die trui is mooi blauw. En er staat een poes op.

De poes lijkt op Mies, zijn poes.

- 5 Tim loopt vlug naar school.
Dag Tim, zegt juf. Wat een mooie trui.
Stomme trui, zegt Loes zacht.

Buiten zegt Loes het weer:

- 10 Wat een gekke trui. Met een poes! Pff!
Een babytrui.

Baby! Baby! gilt Loes. Koen doet nu
ook mee met Loes. Tim is een baby!
Tim is boos. Hij huult bijna.

- 15 Pim komt eraan.
Ach, laat ze toch. Je trui is wel mooi.
Ik vind het en jij toch ook!

Kom je spelen in de zandbak?

- 20 Ja, zegt Tim. Dat is leuk.

Anneke de Groot

Een mooie broek

Daar is Bram. Bram was in de stad en Bram heeft een nieuwe broek. De broek is groen en blauw en heeft een streep.

- 5 Bram gaat naar school. Het is nog vroeg.
De deur is nog dicht.
Daar is Bert. Bert ziet Bram en hij ziet de broek.
Maar hij zegt niets.
Dan komt Paul. Bert gaat naar Paul en Bert lacht.
- 10 Paul lacht ook.
Ha ha, wat een broek. Wat gek, wat een streep.
Ik vind die broek stom. Ha ha, wat stom.
Je broek is stom. Jij bent ook stom.
Paul zegt: Ik lach je uit.
- 15 Bram vindt dat niet leuk. Hij vindt zijn broek mooi.
Bert lacht ook. Maar Bram huult bijna.
Zou zijn broek dan echt gek zijn?

Dan gaat de deur open. Het is de juf.

- 20 Juf zegt: Paul, ik hoor wat je zei.
Weet je wat stom is?
Dat je om Bram lacht, om zijn broek.
Je mag wel zeggen van een broek wat je wilt.
Maar plaag iemand daar niet om.
- 25 Praat er over, maar lach Bram niet uit.
Een broek is mooi of niet mooi. Als Bram zijn broek mooi vindt, mag je niet zeggen dat dat stom is.

Stom is als je naar tegen elkaar doet.

Luc Koning

Mopperpot

Juf geeft een blad met sommen.

Loes vindt ze moeilijk.

Ze doet goed haar best.

Toch heeft ze nog 6 fout.

5

Truus lacht Loes uit. Truus plaagt Loes vaak.

Overal om. Loes vindt Truus niet lief.

Ze gaan uit school.

10 Stommerd! Stommerd! plaagt Loes.

Je kan geen eens sommen maken.

Dom kind!

15 Loes vindt het naar dat Truus zo
veel moppert.

Juf komt eraan!

Niet zo mopperen, Truus! Dat is niet leuk
voor Loes.

Vind jij het leuk als ze jou plagen?

20 Nee, zegt Truus.

Dan moet jij het ook niet doen!

Anneke de Groot

Die jongen is aardig

Bij mij in de klas zit Bas.

Bas is een leuke knul. Ik speel graag met hem.

Met Bas heb je steeds pret.

Hij slaat je niet en maakt geen ruzie.

- 5 Bas maakt vaak een grap en dan lach ik.

Ik vraag aan Bas: Waarom doe je zo leuk?

Bas zegt: Als je ruzie maakt, huilt er ook vaak een kind.

- 10 Ook is er vaak een kind boos.
Alles is dan zo naar dat je ook niet meer speelt.
Als ik boos ben, voel ik me ook niet fijn.

- 15 Toen ik dat wist, dacht ik: nu ben ik nooit meer boos. Daar heb je niets aan.

Als ik nu naar school ga, denk ik: wat voor leuks kan ik vandaag weer gaan doen.

- 20 Als je boos op mij bent, ga ik weg en blijf niet bij je. Als je zelf lief bent, zijn ze ook vaak lief tegen jou.

Ik speel nu fijn, zegt Bas. Ik plaag niet, maar ik help. Ik huil niet, maar ik lach.
Ik maak geen ruzie, maar een grap.

- 25 Ik voel me nu ook niet meer zo rot, maar ben vaak blij. Ze vinden mij ook leuk en ze doen ook lief tegen mij.

Luc Koning

Het gaat goed

Jos, Jaap, Rik en Liesje zijn aan het werk.

Ze maken een dorp.

Ik plak mijn huis hier, zegt Rik.

Nee, daar komt mijn huis al, Rik, zegt Jos.

5 O, nou, dan gaat mijn huis hier, zegt Rik.

Goed, zeggen Jos, Jaap en Lies.

Hè, mijn lijm is op.

Hier, neem mijn lijm maar, Jos!

10 Ze werken heel fijn. Het gaat ook heel goed.

Ze helpen elkaar.

Jaap doet voor hoe je een dak maakt.

Het dorp wordt heel mooi.

15 Juf kijkt ook.

Wat mooi!

Jullie werken ook zó goed.

Anneke de Groot

Niet overal op ingaan

Luister maar eens naar mij.

Ik heet Loes en ik ben zeven jaar.

Toen ik pas op school was, had ik veel ruzie.

Als Bert naar mij wees, werd ik al kwaad.

5 Als Els zei: Je haar zit raar, werd ik erg boos.

Als Bart lachte als ik iets deed, werd ik woest.

Als ik wat maakte en Jorg zei dat het niet leuk was, sloeg ik hem.

10 Als Ans lachte omdat ik niet wist wat de juf vroeg, werd ik boos.

Als Ton zei dat ik iets verkeerd deed, kneep ik hem.

Ik ging overal op in en werd gauw kwaad.

15 Als Cor naar me keek, dacht ik al dat hij me uitlachte.

Steeds werd ik boos.

In mijn klas wist men dat en maakten ze me graag boos.

20 Nu doe ik niet meer zo stom. Ik sprak er met de juf over.

Als Bert nu iets doet, denk ik: Bekijk het maar.

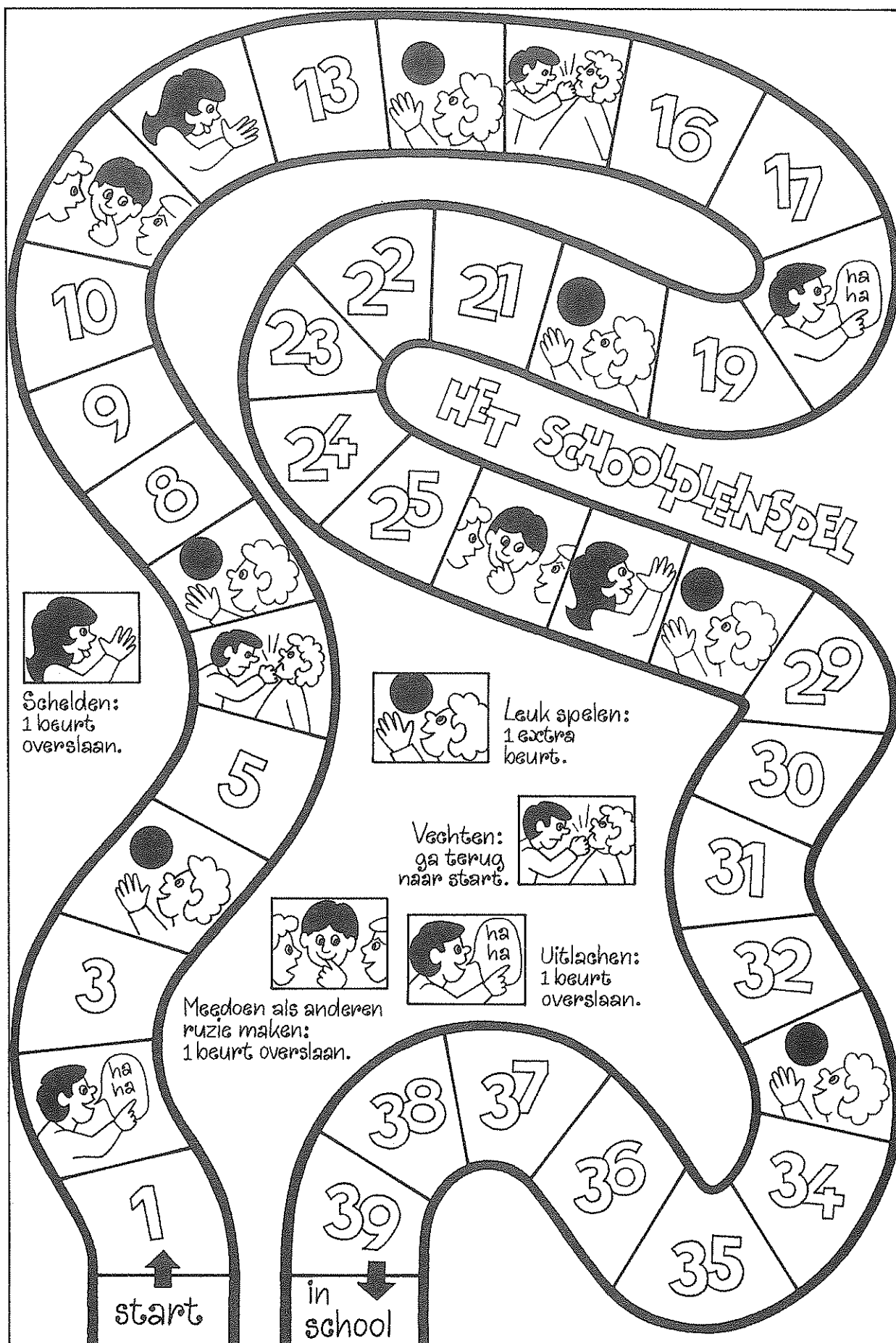
Ik doe niets en trek me er niets van aan.

25 Zelfs als Koos scheldt, denk ik: Dat voel ik toch niet!

Nu ik niet meer overal op inga, is er ook niet meer zoveel ruzie. En dat is toch leuk, of niet?

Luc Koning

Het Schoolpleinspel

Bijlage 8.5 Programma 5: Bijten

Een bijzonder vervelende vorm van agressiegedrag is het bijten. Deze gedragsorthotheek is bedoeld voor kinderen vanaf 4 jaar en dan zou het bijten niet meer voor mogen komen. Bij peuters is het ook niet 'normaal' maar komt het wel regelmatig voor omdat deze kinderen nog in de orale fase zitten en ook nog moeten leren hoe ze op frustraties moeten reageren. Bij binnenkomst in de basisschool moet het bijten als reactiegedrag verdwenen zijn. Toch komt het nog voor. Als kinderen op vierjarige leeftijd nog bijten dan is er sprake van probleemgedrag omdat het niet meer past bij die leeftijd. Er zijn meer kinderen die heftig willen reageren op die leeftijd, maar geleerd hebben dat dat op een andere manier moet dan d.m.v. bijten. Ze hebben geleerd taal te gebruiken en ze hebben ook van hun ouders gehoord dat bijten niet mag. Er zijn trouwens ook veel kinderen niet nooit anderen gebeten hebben. Als ze nog wel bijten, dan liggen die problemen ook in het feit dat het uiten d.m.v. taal onvoldoende aanwezig is. Het bijten kan ook te maken hebben met verwende kinderen die te veel hun zin krijgen van hun ouders. Soms is er ook sprake van een persoonlijkheidsprobleem dat zich kan ontwikkelen tot een agressieve persoonlijkheid. Op een ouderavond in Utrecht vertelde een moeder dat haar 5-jarige zoon zijn oudere zus in de rug gebeten had. De moeder vertelde dat zij, om het kind te laten beseffen wat het gedaan had, terug heeft gebeten. De vraag was wat wij daar van vonden. We hebben toen geantwoord dat dat kannibalisme is. Je bijt toch niet in je eigen kind. Terugbijten is ethisch niet verantwoord en terugbijten kan het bijtgedrag ook nog versterken. Terugbijten helpt over het algemeen dus niet. Wat moet je dan doen? Omdat het voor degene die gebeten wordt erg ingrijpend is, moet je altijd iets doen. We hebben resultaten van kinderbeten gezien waarbij de tanden in de arm herkenbaar waren. We geven enkele begeleidingsvormen waarbij u niet mag schromen om in de uiterste situatie ook vorm 10 uit te voeren. Bekijk welke van de nu volgende vormen u voor het desbetreffende kind zinvol acht.

Vorm 1: de basisaanpak voor bijten (en krabben)

Men kan in de literatuur wel de visie tegenkomen dat kinderen die bijten niet stout zijn, maar eigenlijk in een periode van plotselinge agressiviteit zitten die u in goede banen moet leiden. Nog afgezien van de betekenis van het woord *stout*, is er bij een 4-jarige die nog bijt wel wat aan de hand.

Een kind wil iets, voelt iets, merkt dat iets niet lukt, dat het zijn zin niet krijgt en reageert niet met taal, maar met een primaire en primitieve fysieke reactie. Kinderen bijten vaak uit boosheid. Soms gebeurt het heel snel, nog voordat u in kunt grijpen. Het zal dus nodig zijn om die reactie om te buigen naar een andere uiting van ongenoegen. U zult dus goed moeten kijken wanneer het kind het doet. Bespreek die situa-

tie en leg het kind uit wat het dan wel moet/mag doen. Toon in elk geval geen begrip voor het bijtgedrag. Stel duidelijk dat het niet mag en oefen met het kind wat het wel moet doen/zeggen. Meestal zal het gaan om iets zeggen of om contact met u te zoeken.

Bekijk of u er achter kunt komen wanneer het bijten gebeurt, zodat u, als die situatie zich voordoet u er zo veel mogelijk alert op kunt zijn en het kunt voorkomen. Ga dan naar het kind en spoor het aan u te vertellen wat er aan de hand is zodat het door het uiten van die gevoelens niet meer hoeft te bijten. Reageer zelf in elk geval niet met agressie-gedrag. Wees in elk geval consequent en accepteer geen enkele manier van bijten. Maak er altijd werk van. Negeren is dus een slechte aanpak. Combineer deze aanpak met een of meer van de andere vormen.

Vorm 2. slachtofferhulp

Het is altijd belangrijk om aandacht te besteden aan de slachtofferhulp. Troost het gebeten kind en leg dat kind uit dat u het gedrag van de bijter afkeurt. Zeg in elk geval niet dat u het begrijpt dat het kind bijt omdat het nog niet weet dat het iets kan zeggen. Dat begrip hoeft er niet te zijn. Bekijk of het verstandig is contact op te nemen met de ouders van het gebeten kind om te vertellen wat er is gebeurd.

Vorm 3. confrontatie

Bekijk of het zinvol is dat als de gemoederen wat rustiger zijn, er een confrontatie tussen de bijter en de gebetene moet zijn, waarbij ook het resultaat van de beet besproken moet worden. Leg uit dat het pijn doet en laat de bijter tegen het kind zeggen dat het hem spijt en dat hij het niet weer zal doen.

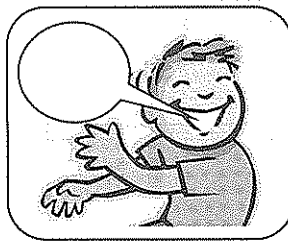
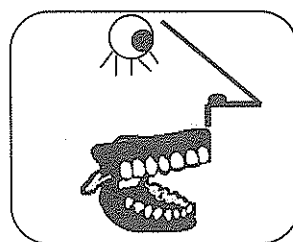
Dat inleven in de ander is nog moeilijk voor jonge kinderen, maar u moet er toch een keer mee beginnen om het aan te leren. In het begin moet u daar nog weinig van verwachten, maar u moet dat wel volhouden.

Vorm 4. visualiseren en herinneren

U maakt het gewenste gedrag duidelijk door in twee strips het ongewenste en gewenste gedrag te visualiseren. Dat kan op de volgende wijze of met tekeningen die u zelf of het kind heeft gemaakt:

Om het halve uur gaat u met de strips naar het kind en bespreekt u de strips. U vertelt wat u niet wilt; het bijten en u vertelt wat het kind moet doen, nl. praten. Het veelvuldige herinneren en de visualisering kan het kind helpen om zichzelf te leren sturen.

Vorm 5. belonen

Neem de strip van vorm 4 en hang die aan de muur. Als het kind een half uur niet heeft gebeten, loopt u naar de strip en dan vertelt u dat u er erg blij mee bent dat het kind niet heeft gebeten. Geef het kind aan het eind van de dagdeel ook een sticker als het dat dagdeel goed is gegaan.

Vorm 6. straffen

Grijp onmiddellijk in als het kind gebeten heeft en spreek het streng toe. Zeg duidelijk dat dat niet mag, dat het andere kinderen pijn doet en dat het even op het strafstoeltje moet zitten. Ter ondersteuning tilt u het kind even van de vloer op, haalt het uit die situatie en zet het op de strafplek.

Vorm 7. verleggen

Zoek iets waar het kind in kan bijten als het die bijt-behoefte nog steeds heeft. Neem iets van plastic; een bal of een wat groter plastic dier. Vertel het kind dat als het wil bijten het daarin mag bijten.

Als bijten met boosheid te maken heeft dan kunt u het kind ook leren dat het dan heel hard mag zeggen: 'Ik ben heel boos' of eventueel op een boos-kussen mag slaan. Probeer zo het bijten van mensen te verplaatsen naar het bijten in een ding.

Vorm 8. de preventieve benadering

Ga regelmatig naar het kind toe en leer het te zeggen wat het voelt, wat goed gaat en wat niet, waar het boos over is, wat het wil, wat het niet wil, etc. Op die manier kan het kind zich ontladen en hoeft het bijten niet meer gebruikt te worden om zijn frustraties of boosheid te uiten. U leert het kind zich te uiten door het te vragen en als er weinig uitkomt door voor het kind zelf te vertellen hoe het kind zich voelt zodat het van u kan horen wat het moet zeggen om zijn gevoelens onder woorden te brengen. Als u het dan voorzegt, moet u het kind dat nog een keer na laten zeggen. Op zo'n manier kunt u het kind ontladen.

Vorm 9. uitdagen

Soms bijten kinderen om uit te dagen. Het bijten brengt immers heftige reacties te wege en heeft effect. De gebetene wordt bang en de leerkracht wordt boos. Als kinderen bijten om uit te dagen dan is het belangrijk dat u het kind leert dat het aandacht krijgt van anderen als het gewenst gedrag vertoont.

Haal het kind onmiddellijk uit die bijtsituatie zodat het ook niet geconfronteerd wordt met anderen en laat in dit geval ook vorm 3 weg. Zet het op de gang zodat het zo weinig mogelijk merkt van het effect. Geef het kind ook zo weinig mogelijk aandacht door het te straffen en het verder te negeren.

Hanteer zelf geen stemverheffing, maar zeg duidelijk dat als het bijt, het straf krijgt, want bijten mag niet. Houd het bij die ene zin en geef niet meer aandacht.

Vorm 10. schorsen

Omdat bijten zo ingrijpend is en angstaanjagend voor

de groepgenoten moet u indien het voorafgaande niet werkt, het kind tijdelijk schorsen.

U deelt de ouders mee dat u al van alles hebt geprobeerd en dat u nu voor de andere kinderen op moet komen. U kunt dan onderbouwen dat een schorsing van een maand gerechtvaardigd is en u deelt de ouders mee dat het kind het over een maand weer mag proberen. U geeft dan de exacte datum aan waarop het kind weer op school mag komen. Eventueel doet u de ouders de suggestie om externe hulp in te schakelen.

Bijlage 8.6 Programma 6: Omgaan met andermans spullen.

Binnen het volgende project gaat het om de volgende deelthema's:

- Welke spulletjes zijn van jezelf? Hoe kom je eraan? Wat doe je ermee?

- Hoe ga je om met dierbare spullen van anderen?

- 'Stelen'.

Vooraf te gebruiken bij:

- groepen waarvan de kinderen elkaar nog te weinig kennen;

- kinderen met kleptomaniform gedrag;

- groepen waarin kinderen veel van elkaar vernielen.

Voorbereiding

- Lees dit project in zijn geheel om zicht te kunnen krijgen op de totale inhoud.

- Maak een digitale fotoserie of een videoband van vernielde, beschadigde, kapotte dingen in en om school waaruit blijkt hoe onzorgvuldig men met de schoolspullen omgaat.

- Verzamel een aantal krantenknipsels over diefstallen, beschadigingen en inbraken.

- Maak een lijst van mogelijkheden waarop mensen in het bezit van spullen kunnen komen.

De activiteiten

Dierbare dingen meenemen

Alle kinderen krijgen de opdracht om iets mee te nemen waaraan ze erg gehecht zijn, iets van henzelf, waar ze erg zuinig op zijn, enz. Het mogen ook foto's zijn van wat grotere dingen die niet meegenomen kunnen worden. Het is echter aan te bevelen om de kinderen aan te sporen iets uit te zoeken dat ze ook mee naar school kunnen nemen. De leerkracht neemt zelf ook iets mee.

Bespreken van de meegenomen dingen

Alle kinderen krijgen de opdracht om iets over het meegenomene te vertellen. Zittend in bijvoorbeeld een kring met een tafeltje in het midden waarop het dierbare voorwerp zich bevindt, vertelt het kind over:

- Wat is het?

- Van wie heb je het gekregen of hoe ben je eraan gekomen?

- Wat doe je ermee?

• **Waarom hou je er zo van?**

Zet deze vragen eventueel op het bord zodat het kind weet waarover het nog meer kan vertellen. Na het verhaal van het kind mag de klas vragen stellen. Bij grote klassen voert u deze besprekingen in twee delen uit, bv. in de ochtend en 's middags.

Rollenspel

Herinner de kinderen aan de bespreking van de meegenomen dingen. De kinderen krijgen de opdracht in groepjes van twee a drie een rollenspel uit te voeren, waarbij de aanzet als volgt is:

... stel je voor, je hebt iets waar je erg zuinig op bent, waar je veel van houdt. Op zekere dag gebeurt daar iets ergs mee. Hoe reageer je dan en hoe probeer je het dan weer op te lossen? ...

Omgaan met spullen van anderen

Aan de orde komen deelaspecten als:

- iets lenen;
- iets kapot maken wat je geleend hebt;
- iets per ongeluk kwijt/kapot maken.

Besteed diverse kringgesprekken aan:

... vertel als inleiding een verhaal van een kind dat aan het werk is en geen gum heeft. Het kind naast hem/haar heeft wel een gum. Het kind vraagt of het het gummetje mag lenen. (Het is ook mogelijk om de kinderen zelf een oplossing te laten bedenken en uit te spelen, zodat ze kunnen laten zien hoe ze om het gummetje zouden vragen.) Vragen om het gesprek op gang te brengen:

- hebben jullie wel eens wat geleend, zo ja wat?
- hoe vind je het als anderen van jou lenen?
- hoe moet je met het geleende omgaan?
- lenen 'grote' mensen ook van elkaar?
- wat moet je doen als je het geleende kapot of kwijt gemaakt hebt?
- als je iets geleend hebt en er is wat mee gebeurd, zeg je dat dan ook?

Het omgaan met de schoolspullen

Maak een digitale fotoserie of een videoband van de spullen op school en rondom school die vernield zijn of waarvan blijkt dat er niet zorgvuldig mee omgegaan wordt. Vertel de kinderen dat zij ook van school van alles lenen, bv. materialen, het gebouw, de ruimte om het gebouw. Vertoon de foto's/film en vraag de kinderen wat ze vinden van de wijze waarop er met de schoolspullen wordt

omgegaan. Bedenk samen ook wat je eraan kunt doen. Zie ook: Van Het landelijk bureau voorkoming misdrijven, Postbus 20301, 2500 EH, Den Haag: het pakket 'scholen en vandalisme' met op blz. 111 een literatuurlijst.

Hoe kom je aan de spullen?

Geef een aantal kinderen een krantenknipsel over een beschadiging, vernieling, inbraak, diefstal. Laat deze kinderen het knipsel voorlezen. Bespreek niet de kinderen dat er ook onjuiste, oneerlijke manieren zijn waarop mensen aan iets komen. Maak een lijst met concrete voorbeelden en laat de kinderen bepalen of ze het een eerlijke of een oneerlijke manier vinden van verkrijgen van dingen. Maak er een soort van enquête van. Zet de vragen op het bord en op een stencil.

Laat de kinderen de lijst invullen en scoor daarna, wanneer de formulieren opgehaald zijn, op het bord de visie van de klas. We geven op onderstaand een aantal mogelijke voorbeelden. U kunt ze aanvullen met eigen mogelijkheden. Na de enquête bespreekt u van alle situaties hoe degene zich voelt die benadeeld is. Laat de kinderen vooral ook onder woorden brengen waarom ze iets eerlijk of oneerlijk vinden. Het is ook nog mogelijk het geheel af te sluiten met een opsomming van eerlijke manieren van verkrijgen van spullen. Deze eerlijke manieren van verkrijgen van materialen kunt u ook in de vragenlijst opnemen zodat de kinderen deze manieren moeten vergelijken met de tien door ons aangegeven voorbeelden.

		eerlijk	oneerlijk
1	Een rol snoep uit een winkel wegnemen zonder te betalen:	0	0
2	Een potlood van school meenemen naar huis:	0	0
3	Van een kind dat heel veel knikkers heeft, er eentje wegnemen, als het kind even niet kijkt:	0	0
4	Uit een tuin een aardbei pakken:	0	0
5	Uit de kast thuis een koekje pakken als je moeder/vader er niet is:	0	0
6	Een winkelier te weinig betalen als je weet dat hij zich vergist heeft:	0	0
7	Van school een boek meenemen, het tegen niemand vertellen, en het de volgende dag weer terugbrengen:	0	0
8	Bloemen plukken in het plantsoen:	0	0
9	In het zwembad een handdoek vinden en mee naar huis nemen:	0	0
10	Je krijgt iets van je vriendje waarvan je denkt dat het 'gestolen is':	0	0
11	Enz. (Laat de kinderen zelf dingen bedenken.)		